આદિવાસીઓમાં પરંપરાગત ઔષધો

([illegible])

વલસાડ જિલ્લો

ડૉ. સિધ્ધરાજભાઈ સોલંકી

જસવંતસિંહ રાઠોડ

આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૪

૨૫૩

૧૯૮૮

આદિવાસીઓમાં પરંપરાગત વનૌષધિ

(વંશી)

વલસાડ જિલ્લો

ડૉ. સિદ્ધરાજભાઇ સોલંકી

જસવંતસિંહ રાઠોડ

આદિવાસી સંશોધન અને તાલીમ કેન્દ્ર

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ : અમદાવાદ-૧૪

૧૯[illegible]

૯૮૮

૨૫૩

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ નંબર	વિગત	પાન નંબર
૧	પ્રાસ્તાવિક	૧ થી ૩
૨	વિસ્તાર - વસતિ	૪ થી ૧૨
૩	વનૌષધિ અને પધ્ધતિ	૧૩ થી ૭૦
૪	વનૌષધિની વિગતે નોંધ	૭૧ થી ૭૬
	પરિશિષ્ટ :	
	૧ મુલાકાતીઓના નામ-ગામ	૭૭
	૨ સંદર્ભ સાહિત્ય	૭૮

પ્રાસ્તાવિક

આ દિવાસીઓમાં પરંપરાગત વનૌષધિ પેઢી દર પેઢીનો અનુભવ છે. તેમને પૂછવામાં આવે ત્યારે એક જવાબ તો હોય જ કે '' દરેક ઝાડ કોઇને કોઇ વંશી છે '' પણ જાણે તેના માટે હવે આ જાણકારાનું જે પ્રમાણ છે તે ઓછું થતુ જાય છે તેના પણ ઘણા કારણો છે જેમાં આધુનિક દવા પધ્ધતિ, જંગલનું ઘટતું જતુ પ્રમાણ, રોગ મટવાની ધીમી પ્રક્રિયા, આજે લોકોને મિનિટોમાં કે કલાકોમાં આરામ થાય તેવી દવાનો ઉપયોગ વધારે પસંદ પડે છે. આમ છતાં તેમનામાં રહેલી વનસ્પતિ દવા અંગેની શ્રધ્ધા ઓછી થઇ હોય તેવું નથી પણ જાણકાર વ્યકિતઓ જાતે જ દવાનો વપરાશ ઘટાડતા હોય છે. કારણકે તેમના જ મુખેથી સાંભળવા મળે છે કે પહેલાં અમુક દવા અમારે જંગલમાં થતી હવે નથી મળતી અથવા દૂરના જંગલોમાં શોધવા જવુ પડે છે. એના માટે દિવસોના દિવસોનો ભોગ આપવો પડે છે. વળી દવા મેળવવામાં કયારેક સાહસ કરવુ પડે છે ગાઢ જંગલ અને ડુંગરઓમાં ચાલતા જવુ પડે છે કયારેક અકસ્માત થાય તો તેમને બચાવનાર પણ કોઇ હોતું નથી. દવા કરનારા આજ સુધી સેવાજ કરતા આવ્યા છે તેના બદલામાં તેમને કંઇ મળતુ નથી કારણકે બદલામાં કંઇ લેવામાં આવે તો દવા કામ આપતી નથી તેવી માન્યતા છે.

દવા જાણકાર વ્યકિતઓનો મુખ્ય ધંધો વનસ્પતિ દવા લાવી આપવાનો હોતો નથી પણ તેમનો મુખ્ય ધંધો ખેતી, પશુપાલનનો હોય છે તેમાંથી નવરાશ કાઢી આ સમાજ ઉપયોગી સેવાનુ કાર્ય કરતા હોય છે તેના બદલામાં તેમની રૂઢીગત માન્યતા પ્રમાણે શ્રીફળ, મરઘી કે બકરું આપે જેનો ઉપયોગ ભગતના સાગરીતો કે બધા સાથે મળી કરતા હોય છે (બધા દવા જાણકાર વ્યકિતઓને મળે છે કે લે છે તેવું નથી) આમ ભગત-ભૂવા તરીકે કામ કરનાર વ્યકિતઓને આજના જમાના પ્રમાણે જે નાણાંકીય મહેનતાણું મળવું જોઇએ તે મળતું નથી જેથી તેમને આર્થિક મુશ્કેલીઓ અનુભવવી પડે છે જેના કારણે

તેઓ દૂર જંગલમાંથી દવા લાવવા માટે પ્રેરાતા નથી પણ નજીક હોય તો લાવી દે છે નહીં તો જાતેજ દવાખાનાનો આસરો લેવાનું સૂચન કરે છે. વળી કેટલીક દવાનો સંગ્રહ કરી રાખવો પડતો હોય છે કારણકે તે બારેમાસ મળતી હોતી નથી દા.ત. મરડાસીંગ, કેરીનો ચીક, ગુંદર, ફળનાળી વગેરે ચીજો તેની સિઝનમાં જ મળે ત્યારે લાવી સંગ્રહી રાખવી પડે છે તેને સંગ્રહી રાખવામાં ન આવે તો ટૂંક સમયમાં તેનો નાશ થાય છે અને આખું વર્ષ તે દવા મળતી નથી.

વળી મોટાભાગની વનસ્પતિ દવાઓ વેલ કે નાના છોડ હોય છે આ વેલ અને છોડ ચોમાસામાં થાય છે ચોમાસુ પુરું થતાં તે સૂકાઇ જાય અથવા ઢોર, બકરાં ચાવી ખાય ત્યારે મળતી હોતી નથી. જ્યારે કેટલીક વનસ્પતિની છોડ ઘણાજ ઓછા થતા હોય છે. દવા તરીકે તેના મૂળ કે છાલનો ઉપયોગ થતો હોય છે જેના કારણે તેને જડમૂળમાંથી ઉખેડવી પડે છે જો તે એકજ છોડ હોય તો તેનો નાશ થાય છે અને ફરી તે છોડ ઉગતો નથી. આવી સ્થિતિમાં ધીરે ધીરે તે દવાનો છોડ નામ શેષ થઇ જઇ નાશ પામે છે.

આ વિસ્તારના વનસ્પતિ દવા જાણકાર દરેક પ્રકારના રોગની દવા જાણતા હોય છે અને તે પણ પોતાના અનુભવ જન્ય જ્ઞાનને આધારે જાણે છે. હા કોઇ અમૂક દવા માટેના સ્પેસ્પાલીસ્ટ હોય તેવું બને કાસ્મુનિયાના એક વારલી ભાઇ સાપના ઝેર માટેની દવા જાણતા હતા તેમના જણાવવા પ્રમાણે તે ગામમાં સાપ કરડેલી એકપણ વ્યક્તિને દવાખાને જવું પડયુ નથી. કેટલાક બાળકોના, કેટલાક ગર્ભરક્ષક દવાના જાણકાર વગેરે જોવા મળે છે. તે દવાની માહિતી જ્યારે આર્યાભિષેક નામના પુસ્તકમાં જોઇએ ત્યારે તેમની દવાના પ્રમાણભૂત આધાર મળી રહે છે. આમ છતાં તેમની પાસે જે છે તે બધુ આપણા પુસ્તકોમાં છે તેમ કહી શકાય તેમ નથી કારણકે તેમની પાસે આ અનુભવનું ભાથુ ભરેલુ છે વળી બધી વનસ્પતિના નામ કે ઉપયોગ પણ

આપણે જાણતા નથી ને દવા જાણ્યા પછી આપણને લાગે કે તેમની સરખામણીમાં આપણી પાસે કંઇ નથી આવો આ અમુલ્ય વારસો નષ્ટ ન થઇ જાય તે માટે પણ જેટલું શકય હોય તેટલી જે સ્વરૂપે મળે તે સ્વરૂપે તેમની પાસેથી મેળવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે.

औषधीनां परां प्राप्तिं कश्चिद्वेदितुमर्हति ।
योगमासां तु रूपमासां तत्त्वविदुच्यते ॥

ઔષધિની ઉત્કૃષ્ટ પ્રાપ્તિને જાણવાને કોઇક જ યોગ્ય થાય છે. તેના પ્રયોગને તથા રૂપને ઓળખનાર તત્ત્વવિદ્ કહેવાય છે.

(ચરકસંહિતા મહર્ષિ અગ્નિવેશ)

વિસ્તાર અને વસતિ

દક્ષિણ ગુજરાતમાં સુરત, વલસાડ અને ડાંગમાં આદિવાસી વસતિનું પ્રમાણ સવિશેષ છે. વલસાડમાં ૫૪.૫૯ ટકા સુરતમાં ૪૧.૬૪ ટકા અને ડાંગમાં ૯૨.૩૧ ટકા આદિવાસી વસતિ છે. વલસાડ જિલ્લાના ધરમપુર અને વાંસદા તાલુકાઓમાં સૌથી વધારે અનુક્રમે ૯૩.૯૫ અને ૯૦.૦૪ ટકા વસતિ છે. જંગલ પણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં છે. મુખ્ય વસતિ ધોડિયા, કોંકણા છે જ્યારે ઓછા પ્રમાણમાં વારલી, દુબળા, કોલઘાની પણ વસતિ છે. આપણે અહીં ધોડીયા, કોંકણા અને વારલી જાતિનો ટૂંકમાં પરિચય મેળવીશું ૧૯૭૧ પ્રમાણે કુલ આદિવાસી વસતિમાં ધોડિયા ૬.૬૧ ટકા કોંકણા ૪.૮૬ અને વારલી ૩.૩૮ ટકા છે.

આદિવાસી જાતિઓમાં વસતિની દૃષ્ટિએ ત્રીજા નંબરે ધોડિયા આવે છે. તેઓ મુખ્યત્વે સુરત અને વલસાડના અમુક તાલુકાઓમાં વસેલા છે. તેઓ મોટેભાગે મેદાનોમાં રહેતા હોય છે. ધોડિયા શબ્દની ઉત્પત્તિને ખેતી સાથે સંબંધ છે અને તેઓ મુખ્યત્વે ખેતી પર આધાર રાખતા હોવાથી તેમનું આ નામ પડયું છે એવી માન્યતા છે. ધૂળિયા જિલ્લામાં રહેનારા તે ધુડિયા-ધોડિયા એમ પણ કહેવાય છે. બીજી એક માન્યતા પ્રમાણે તેઓ ધનસિંહ અને રૂપસિંહ નામના બે રાજપુત સરદારોના વંશજો છે. મુસલમાન રાજાઓના આક્રમણથી બચવા તેઓ માલેગામ-ધૂળિયાથી વાપી તરફના વિસ્તારમાં નાસી આવીને વસ્યા એમ મનાય છે. તેઓ પોતાને ભીલ, ચૌધરી, દૂબળા, નાયકા, જેવી બીજી જાતિઓ કરતાં ઉંચા ગણે છે. અને તેથી તેમના હાથનું ખાતા નથી. જ્યારે ચૌધરી સિવાય આ જાતિઓના લોકો ધોડિયાના હાથનું ખાય છે.

તેમનામાં પેટાજાતિઓ નથી પણ કુળ હોય છે. આ કુળના

નામો ઉપરથી એવું લાગે છે કે તેમનાથી ઉંચી જાતિઓ. કે જ્ઞાતિઓ સાથે તેઓ સંબંધ રાખતા હોવા જોઈએ. અને તેમને પોતાની જાતિમાં સ્વીકારતા હોવા જોઈએ. દા.ત. કેટલાક કુળનાં નામો ભટ, ભોઇ, બ્રાહ્મણિયા, દેસાઇ, ગરાસિયા, જોષી, કણબી, પરભુ, વાણિયા, વગેરે છે. કુળની અંદર લગ્નનો નિષેધ છે.

તેમની પોતાની આગવી ઘોડિયા બોલી છે. જેમાં ગુજરાતી કરતાં મરાઠીની અસર વધુ વર્તાય છે. તેથી પણ એમ લાગે છે કે તેઓ મહારાષ્ટ્રમાંથી આવ્યા હશે.

તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે, એ મોટાભાગના પોતાની ખેતી કરતા હોય છે. પશુપાલન સાથે ખેતી અને વાડીનું પ્રમાણ પણ ઠીક ઠીક જોવા મળે છે. શિક્ષણનું પ્રમાણ તેમનામાં સારું છે તેથી નોકરી ક્ષેત્રે પણ સારી પ્રગતિ થઇ છે.

ખોરાકમાં ચોખાનો ઉપયોગ વિશેષ કરે છે સાથે વાલની દાળ, જુવાર, અને ઘઉંનો વપરાશ પણ હવે શરૂ થયો છે. ઉપરાંત મરઘાં, બકરાં, ઘેટા, હરણ, માછલાંનું માંસ ખાય છે. દારૂપણ પીએ છે.

તે તદ્દન અલગ અલગ રહેવાને બદલે ફળિયાં બનાવી રહેવા લાગ્યા છે. વાંસના ખપાટિયાની દીવાલ વાળું છાપરું દેશી નળિયાંથી અથવા મેંગલોરી નળિયાંથી ઢાંકેલું હોય છે. ઘરવખરીના સાધનોમા હવે ધાતુના વાસણોનો વપરાશ વધ્યો છે. ફર્નિચર અને મોજશોખના સાધનોમાં વધારો જોવા મળે છે.

કુંકણા / કોકણા :

કોકણાની વસતિ ધરમપુર અને વાંસદા તાલુકાઓમાંના જંગલ વિસ્તારમાં સવિશેષ જોવા મળે છે તેઓ મૂળ કોકણ પટ્ટીમાંથી આવ્યા હોઇ કોકણા કહેવાય છે. તેમની ભાષામાં તેમના પહેરવેશમાં કોકણાની અસર આજે પણ સ્પષ્ટપણે જોઇ શકાય છે. કેટલાક કોકણા પોતાને કુનબી પણ કહેવડાવે છે. પણ બંનેના રિવાજ એકજ છે. કુનબીઓ

મૂળ નાસિક કે થાણા જિલ્લામાંથી પોતે આવ્યા એમ માને છે. કુનબી શબ્દનો અર્થ આમતો ખેડૂત થાય છે, મહારાષ્ટ્રમાં ખેતી કરનારા મરાઠાઓ કુનબી તરીકે ઓળખાય છે. ગુજરાતમાં આપણે તેમને કણબી કહીએ છીએ. એટલે આ શબ્દ ધંધાનો સૂચક છે એમ કહી શકાય.

તેઓ રંગે કાળા, પાંચ સાડા પાંચ ફૂટ ઊંચા અને પહોળા નાકવાળા હોય છે. સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતાં ઊઘડતા રંગની હોય છે.

પુરુષોનો ઘરનો પોશાક માત્ર લંગોટીનો હોય છે. બહાર જાય ત્યારે શરીરે બંડી પહેરે છે. અને માથે ફેંટો વીંટે છે. સ્ત્રીઓ ઘૂંટણ સુધી કાછડો મારી પહેરેલું કપડું ઓઢે છે, જેનો એક છેડો ઉપર છાતી પર ઓઢી માથે નાખે છે. ઘરમાં હોય ત્યારે તેઓ ચોળી પહેરતી નથી જોકે હવે પહેરે છે.

સ્ત્રી પુરુષ બંને ઘરેણાંના ઘણાં શોખીન હોય છે. અગાઉ શંખ કે છીપલાંની માળાઓ પહેરતા. હવે તેઓ કથીર-ચાંદીના દાગીના પહેરે છે. સ્ત્રીઓ બહાર જવું હોય ત્યારે માથામાં તેલ બરાબર નાખીને સરસ રીતે માથું ઓળી ફૂલ ખોસી નીકળે છે. સ્ત્રીઓ તરેહ તરેહનાં છૂંદણા છુંદાવે છે. તેમની બોલી કોકણી છે જેમાં મરાઠીની અસર સ્પષ્ટ પણે વર્તાય છે.

તેમના ઘર શંકુ આકારના હોય છે. ભીંત છૂંદેલા વાંસની બનાવવામાં આવે છે. બારણાં પણ વાંસનાં હોય છે. ઘરોની છત પલાશના પાનથી સીવવામાં આવે છે. ઝૂંપડાની નજીકમાં એકાદ માંડવો બાંધી તેમાં ઢોર રાખે છે. ઘરમાં કોઇ મરી જાય તો ઘર તરત બદલી નાખે છે. ઘરમાં જોઇતી વસ્તુઓ હોય છે. ખેતીના સાધનો, શિકારના સાધનો, ધાતુ અને માટીના વાસણો, પાણી પીવા તૂંબડીમાંથી બનાવેલ ડોયાનો ઉપયોગ કરે છે. અનાજ ભરવા માટે વાંસની કોઠીઓ અને વાંસના ટોપલા રાખે છે.

વ્યવસાય :

તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતીનો છે. ખેતીના સાધનો જાતેજ

બનાવી લે છે. આદર બનાવી ખેતી કરે છે. ખેતીમાંથી પૂરતી આવક ન મળવાને કારણે પુરક ધંધા તરીકે જંગલની મજૂરી પર તેમને આધાર રાખવો પડે છે. ઉપરાંત શિકારે જઇને કે માછલાં પકડી બે ત્રણ પૂરક ખોરાક મેળવી લે છે. જયારે આમાંનુ કંઇ ન મળે ત્યારે ભાજી કે કંદ બાફીને પણ પેટ ગુજારો કરવો પડે છે. મરઘાં ઉછેર પણ તેમનો પૂરક વ્યવસાય છે. મરઘાંનો ઉપયોગ ખોરાકમાં છૂટથી થાય છે.

<u>વારલી :</u>

ધરમપુર તાલુકાના પહાડી વિસ્તારોમાં વારલીની વસતિ વિશેષ છે. વારલ એટલે જમીનનો નાનો ટૂકડો તેથી વારલી એટલે જમીનના નાના ટૂકડા ખેડનાર એ રીતે આ લોકો વારલી કહેવાયા એમ મનાય છે એક મત એવો પણ છે કે તેઓ ભીલની જ એક પેટાજાતિ છે. તેમનામા ચાર પેટાજાતિ છે. શુધ્ધ (૨) મુર્દે (૩) દાવર (૪) નિહિર. આમાથી મુર્દે અને દાવર એક બીજા સાથે લગ્નસંબંધ બાંધે છે. પણ નિહિર સાથે તેઓ લગ્નસંબંધ બાંધતા નથી આ ઉપરાંત તેમનામાં ૨૪ જેટલા કૂળ છે. કુળના લોકો અંદર અંદર લગ્ન સંબંધ બાંધતા નથી. કોકણા વારલીને પોતાનાથી હલકા ગણે છે, અને તેમની સાથે કશો સામાજિક વ્યવહાર રાખતા નથી.

પુરુષો માથે ફેંટો બાંધે છે. શરીરે જાકીટ કે બંડીને મળતું અડધી બાંયનું કોલર વિનાનુ કપડું તથા કમરે લાલ રંગના ફૂમતાંવાળી દોરી બાંધે છે. તેને આધારે નીચે એક લંગોટી પહેરે છે. કમરની દોરીને તેઓ ' કહડો ' કહે છે. ઘરમાં ખાટલો કે ગોદડી ભાગ્યે જ હોય છે. સ્ત્રીઓ લાલ રંગની કે શ્યામવર્ણી સાડી પહેરે છે. જે તેઓ કમરના ભાગથી ઘૂંટણ સુધી કચ્છ મારી પહેરે છે અને તેનો એક છેડો બરડે અને માથા સુધી ઓઢવા રાખે છે.

સ્ત્રી પુરુષ બંને ઘરેણાંના શોખીન હોય છે, વારલી સ્ત્રીઓ બંગડીની બહુ શોખીન હોય છે. કાંડાથી કોણી સુધીના ભાગમાં તેઓ

ઘણી બંગડીઓ પહેરે છે. આ બંગડીઓ મુખ્યત્વે સીસાની અને પિત્તળની હોય છે. હાથે વીંટી તથા નાકે નથણી પહેરે છે. ગળામાં કાચના મણકાની માળા તથા અંબોડે કાચના મણકાના ઝૂમખા પહેરે છે.

તેમનો મુખ્ય વ્યવસાય ખેતી છે. તેમની ખેતી પ્રાથમિક પ્રકારની છે. તેથી તેમને બીજા સહાયક ધંધાઓ પર ઘણો આધાર રાખવો પડે છે. જેમાં જંગલ મજૂરી, કોલસા પાડવા, જંગલમાંથી વન્ય પેદાશ એકઠી કરવી, શિકાર કરવો, માછલાં પકડવા જવું તથા બીજા પરચુરણ મજૂરી કામો કરવા.

તેમના ઘર કોકણા જેવાં શંકુ આકારના તથા ગ્રામરચના કોકણા જેવી જ છૂટાંછવાયા ઘરોવાળી હોય છે. ઘરવખરીમાં માટીનાં અને એલ્યુમિનિયમનાં બેચાર વાસણો, ખેતીનાં થોડાક સાધનો, લાકડાં કાપવાના બેચાર સાધનો અને માછલાં પકડવાના સાધનોમાં મળી, ભાત વગેરે જોવા મળે છે.

તેમના ખોરાકમા મુખ્યત્વે નાગલીનો ઉપયોગ થાય છે. આ ઉપરાત જુવાર, કઠોરનો ઉપયોગ કરે છે. તે સિવાય જંગલમાંથી શિકાર કરી તેમજ બકરો, ઘેટી, મરઘાં વગેરેનું માંસ ખાય છે. દારૂ પીવે છે.

વારલીમાં બહુપત્નીત્વની પ્રથા છે. એ સિવાય ~~ઘરજમાઇ~~, ઘર જમાઇ, પુનર્લગ્ન, નાતરું, છૂટાછેડા વગેરે રિવાજો છે. સગાઇ થયા બાદ પણ ઘર સંસાર શરૂ થઇ શકે છે. લગનવિધિ પાછળથી પોતાની અનુકૂળતાએ કરી શકે છે. લગ્ન પહેલાં છોકરી પોતાનું ભાવિ ઘર સંસાર શરૂ થઇ શકે છે. લગનવિધિ પાછળથી પોતાની અનુકૂળતાએ કરી શકે છે. લગ્ન પહેલાં છોકરી પોતાનું ભાવિ ઘર જોવા માટે જાય છે તેને પસંદ પડે તો જ લગ્નની હા પાડે છે. તેને પાહુનાજાઇ પણ કહે છે. ઘણીવાર છોકરા અને માબાપની લગનવિધિ સાથે પણ થાય છે.

દેવદેવીઓમાં માનતા હોઇ ભગતનું સ્થાન તેમના સમાજમાં ઘણું મહત્ત્વનું હોય છે તેમના મુખ્ય દેવોમાં હીરવાદેવ, નારણદેવ,

ભરમદેવ, ચેડાદેવ, ગામદેવ, આ ઉપરાંત ભૂત ડાકણમાં પણ માને છે. અકાળે કે આકસ્મિક અવસાન થાય તો ડાકણનો વહેમ જાય છે. આથી ભગત ભૂવા કરાવે છે.

તેમના મુખ્ય તહેવારો હોળી, દિવાળી, દિવાસો, દશેરા છે. જંગલ વિસ્તારમાં વસવાટ કરતી આ જાતિઓ વિશે ટૂંકમાં પરિચય મેળવ્યો. હવે તેમનામાં રહેલી વંશપરંપરાગત વનૌષધિઓ માન્યતા અને પધ્ધતિ વિષે જોઈએ.

વનૌષધિ અને પધ્ધતિ :

વલસાડ જિલ્લાના વાંસદા અને ધરમપુર તાલુકાઓના ગામડાઓનું ક્ષેત્રકાર્ય જૂન ૧૯૮૭ માં કરવામાં આવ્યુ હતું. નવતાડ અને મહુવાસ જે વાંસદાના ગામો છે જ્યારે માકડા, કાસ્ટુનિયા, જામગભાણ,જાંગવેલ એ ધરમપુર તાલુકાના ગામોમાં જાણકાર વ્યક્તિઓની મુલાકાત લઈ વનસ્પતિ પરંપરાગત ઔષધ અંગેની માહિતી મેળવી હતી. આ વિસ્તારમાં વનસ્પતિ દવાને વૌશીના નામે ઓળખવામાં આવે છે. વાંસદા તાલુકાની બંને ગામો ડાંગ જીલ્લાની સરહદે આવેલા છે તેની દક્ષિણે મહારાષ્ટ્રની સરહદ લાગવાથી જંગલોનું પ્રમાણ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં છે.આ ગામોમાં વંશપરંપરાગત ઔષધિનો ઉપયોગ વિશેષ પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. મારા ક્ષેત્રકાર્ય દરમ્યાન પ્રથમ વરસાદ પડ્યો હોવાથી ભગત-ભૂવાનું કામ કરતા વ્યક્તિઓની માગ વધારે હતી કારણકે પ્રથમ વાવણી વખતે દેવ કરવાના હોય છે તેમના ઘણા તેડા આવતા હતા જેના કારણે તેમની મુલાકાત કરવામાં ઘણું ફરવુ પડતું અને તેમની રાહ પણ જોવી પડતી આમ છતાં તેમના સહકારથી આ વિસ્તારમાં વપરાતી ઘણી બધી વનસ્પતિ દવાઓ જાણવા મળી તે ઘણીજ ઉપયોગી અને અમૂલ્ય છે. દવાની શોધ અંગે તેમની પાસેથી જે રસપદ વાતો જાણવા મળી તે અહીં મૂકીએ તો અસ્થાને નહી કહેવાય.

એકવાર જંગલમાં શિકાર કરવા માટે ગયેલ વ્યક્તિઓએ સસલાઓના શિકાર કર્યો તેના માંસના ભાગ પાડી દરેકને વહેંચવામાં આવ્યા દરેકે

ઝાડના પાનમાં પોતપોતાનો ભાગ લઇ ઘરે આવ્યા પણ બધાના આચાર્ય વચ્ચે જે પાનમાં માસના ટૂકડા બાંધ્યા હતા તે ટૂકડા એક ગઠ્ઠાના રૂપમા ફેરવાઇ ગયેલા એટલે કે તેમને જે પાનમા માંસ બાંધ્યુ હતુ તે પાનમા એવી શકિત હતી કે ભાગેલ ટૂટેલ વસ્તુને સાંધી દે આમ તે પાન હાથપગ ભાગે કે ટૂટે તેમા વપરાવા લાગ્યા આમ તે પાન વનસ્પતિ દવા તરીકે ઓળખાવા લાગ્યા.

એક તાજો દાખલો એટલે કે થોડા વર્ષોનો હજુ તે માણસ જીવિત છે તેને ખેતરે કામ કરતાં પગ ઉપર કુહાડીનો ઘા થઇ ગયો અને ખૂબ લોહી વહેવા લાગ્યું તે ખેતરમાં કામ કરતો હોવાથી રેતીમા. પગ ઘસડતો ચાલતો હતો તેના આશ્ચર્ય વચ્ચે જોયુ તો તેનો ઘા રુજાઇ ગયેલો અને જાણે કઇ વાગ્યુ જ નથી તેવો પગ થઇ ગયો તેને ત્યાં ગણીએ તપાસ કરી પણ તેને આમ કેમ બન્યુ, કઇ વનસ્પતિના સ્પર્શથી આમ થયુ તે જાણી શકાયુ નહીં. આમ વનસ્પતિમાં જે દૈવી શકિત રહેલી છે તેનો ખ્યાલ આવે છે.

જાણકાર વ્યકિતઓ દવા આવનાર વ્યકિત પાસેથી કોઇ પણ પ્રકારનું મહેનતાણુ લેવાનો આગ્રહ રાખતા નથી પણ અમુક દર્દો એવા હોય છે કે જેમાં દૈવીશકિતથી આમ થયું તેમ માની તેમની પાસેથી શ્રીફળ દારૂ, મરઘી વગેરેનો ઉપયોગ ભગત-ભૂવા કરતા હોય છે. આમાં પણ કેટલાક એવા જાણકાર હોય છે કે જેઓ ફકત દવા આપવાનું જ કામ કરતા હોય આવા વ્યકિતઓ દેવ-દેવીઓની વિધિ કે ભોગ ચઢાવતા નથી. આ વિસ્તારમાં પણ વનસ્પતિ દવા જાણકાર વ્યકિતઓ દવા અંગેની જાહેરાત કરતા નથી. દવા કયારે કયાં મળે તે ભગત-ભૂવા જાણતા હોય છે. દવા મળતી હોય તે સમયે તેઓ તે દવા પોતાના ઘરે લાવી મૂકી રાખતા હોય છે જેથી તેનો ઉપયોગ દવા ન મળતી હોય તેવા દિવસોમા કરી શકે મોટાભાગે તેના મૂળ, ફળ, બી, ગુંદર વગેરે વસ્તુઓ લાવી મુકતા હોય છે જેથી તે કામ આવે, કયારેક દવાનું દાવણ આપવાનુ હોય છે તેમા ઘણીબધી જડીબુટ્ટી ગુંદર વગેરેનો ઉપયોગ થતો હોય તેવી દવા તૈયાર કરી એકાદ શીશીમા મૂકી રાખતા

હોય છે. જેનો ઉપયોગ પાંચથી છ માસ સુધી કરવામાં આવે છે દા.ત. કેરીના સમયે ચીલ શીશીમાં ભરી રાખે જેનો ઉપયોગ વીંછીના ડંખ ઉપર કરવામા આવે છે.

વંશી લેવા જાય ત્યારે ભગત એકલાજ જાય કે તેમના જોયેલા સ્થળેથી દવા લાવતા હોય છે. દવા લાવેવા માટે સવારનો સમય ઉત્તમ ગણવામાં આવે છે. દા.ત. કપરાડા વિસ્તારમા માન્યતા છે કે વાંસ ઉપરનો વાંદ મળે તો તેમાંથી સોનું બનાવી શકાય પણ તેને ઉતારવા માટે કાચા સુતરથી વાંસ બાંધી વિધિ કરવી પડે છે. કાળી હરદરને દૈવિ શકિતવાળી ગણે છે તેને મેળવવા માટે પણ વિધિ કરવી પડે છે તેના છોડ માંથી રાત્રે પ્રકાશ નિકળે છે તેમ જ તે દેવીશકિતવાળી વનસ્પતિ છે તેવી ચર્ચા પણ જોગવેલના માસ્તર પાસેથી સાંભળવા મળી જેઓ વનસ્પતિ દવા આપવાનુ કામ કરે છે. આમ વનસ્પતિમાં જે શકિત રહેલી છે તે શકિતને આદિવાસીઓ ખૂબ સારી રીતે ઓળખતા હોય છે. જડીબુટ્ટીનું નામ દેવાથી કે તેની જાહેરાતથી તેનો ગુણ નાશ પામે છે તેમ માનવાને કારણે કયારેક ખૂબ ઉપયોગી અને જરૂરી દવાને ઘણાઓછા વ્યકિતઓ જાણતા હોય છે. કયારેક એવુ પણ બને કે વનસ્પતિને ઓળખતા હોય પણ તેનુ નામ ન જાણતા હોય તેને જોવાથી ઓળખે કે આ વનસ્પતિ અમુક દર્દ માટે વપરાય છે. વળી કયારેક શાપ કરકે કે, ઓછાયો લાગી જાય તેવી દવાઓના નામ જાણીબુજીને આપવામાં આવતા નથી કાસ્યુનિયામાં એક જાણકારે એક એવી દવાનું નામ દેવાનો ઇન્કાર કરી દીધો હતો. અતિઆગ્રહ કરવામાં આવે તો તેનું નામ નથી તેને વેલા તરીકે જ ઓળખીએ છીએ તેમ કહી પણ નામ દેવાનુ ટાળતા હોય છે. પંચમહાલના પાનમ ગામના એક જાણકારે આંખમાં ફૂલ પડે કે કોઇપણ પ્રકારનું દર્દ હોય તેમા એક વનસ્પતિના છોડના પાન લાવી મસળી આંખમાં નાખવાથી ગમે તેવુ આંખનુ દર્દ દૂર થાય છે તે છોડનું સંપૂર્ણ વર્ણન કરવુ પણ તેનું નામ જણાવેલ નથી અતી આગ્રહ કરવાથી તેનું નામ જ નથી તેમ કહેવામાં આવે છે. આમ તેઓ ઓળખતા હોય અને નામ ન જાણતા હોય તેવું પણ કયારેક બને છે આંખની દવાનો અનુભવ સંશોધકે જાતે કરેલ છે. (કમનસીબે છોડ જોવા મળેલ નથી કારણકે તેમના કહેવા પ્રમાણે છોડ ઘણો દૂર

હોવાથી જઇ શકાયું નથી) તેના પાણીથી આંખમાં ખૂબ બળતરા થાય છે અને આંખમાંથી પાણી નિકળ્યા કરે છે થોડા સમય પછી આંખમાં ખૂબ ઠંડક થાય છે.

ધરમપુર વિસ્તારના વારલી ભગત ભૂવાઓ ઢોર અને પાક માટે પણ વનસ્પતિ દવાઓનો ઉપયોગ કરે છે અમુક પ્રકારના છોડના પાન લાવી ખેતરની ચારે બાજુ મૂકવાથી ખેતરમાં પાક સારો થાય છે તેવી પણ માન્યતા છે. તેજ રીતે કોઇએ કંઇ કરી નાખ્યું હોય ગાય, ભેંસ દૂધ ન આપતી હોય તેમાં પણ વનસ્પતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે સાથે દેવ પણ કરે છે.

હવે તેમને જ બતાવેલ જુદા જુદા રોગ માટેની જુદી જુદી વનસ્પતિ દવા અંગે વિગતે જોઇએ તેમાં વનસ્પતિ દવાનું નામ, કયા રોગમા ઉપયોગી કેટલા સમયમા આરામ થાય કયારે કયાં મળે તેની વાપરવાની રીત અને માત્રા તેમજ તે બીજા કોઇ રોગમાં ઉપયોગમાં આવતી હોય તેની વિગત સાથે વેલાછોડ કે ઝાડનું વર્ણન જેનાથી ઓળખવામાં સરળ પડે.

ક્રમ	ઔષધનું નામ આદિવાસી	ગુજરાતી	બોટેનિકલ	કયા રોગમાં ઉપયોગી	કેટલા દિવસમાં રોગમટે	ઔષધ કયારે અને કયાં મળે	ઉપયોગ પદ્ધતિ અને માત્રા	અન્ય કોઇ રોગમાં ઉપયોગી	વનસ્પતિનું વિશેષ વર્ણન
૧	૨	3	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧	મેઢવલ			અડધું માથુ દુઃખે તો	એકજવાર નાકમાં ટીપાં નાખવાથી	જંગલમાં બારેમાસ	તેનાપાન મસળી તેના બેટીપાં નાકમાં નાખવા	-	બન્ને વેલ છે જંગલમાં થાય છે.બન્ને મીક્ષ કરી અથવા એક પણ ઉપયોગમાં લઇ શકાય છે.
૨	અજન	-		,,	,,	,,	,,	-	
3	આજુલાનો પાલ	અજવલા	ઓસીમમ્	શરદી	એક દિવસમાં	ચોમાસે, શિયાળે મળે	તેના પાનના ટીપા નાકમાં નાખવાથી આરામ થાય છે.	પેટમાં દુઃખે તેમાં એકાદ ચમચી રસ પાવો,ઉલટી ઉપર પણ આપી શકાય	નાનો છોડ આવે. તુલસી જેવો છોડ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
								મા સિડ વધુ જતું હોય તો ચોખાના ઓસામણમાં પાદડા રો રસ આપવો.	
૪	બીવલાનો રસ	બીવલો (બીયો)	ટેરોકાર્પસ માર્સુપિયમ	હોઠ તરડાઇ જાય તેમાં	-	જંગલમાં બારેમાસ	તેનો ગુંદર હોઠ ઉપર લગાડવાથી આરામ થાય છે.	તેના બી ઢોર ડોવાઇ જાય તો ઉપયોગમાં આવે છે.	મોટું ઝાડ આવે છે. ઇમારતી લાકડું છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫.									
(૧)	લીંખડી								
(૨)	રાનફનસ	ફનસ(આર્ટોકાર્પસ ઈન્ટે ગ્રેફોલિયા		અનાજ ખેતરમાં બગડી જતું હોય તે માટે (રોગ અટકાવવા)	પાક સુધરવા લાગે છે.	જંગલમાં બારે માસ	દરેક ઝાડની ડાળ લાવી તેના પાંચ ભાગ કરી ખેતરના ચાર ખૂણે ચાર અને વચ્ચે એક એમ દરેક જગ્યાએ દાટી દેવાના રવિવારે રાત્રે તેના ઉપર ગાયનું દૂધ છાંટવાથી પાક સુધરી જાય છે. રોગ અટકી જાય છે.		ચોખખી ભીંડી ચોમાસામાં થાય તેને સફેદ ફૂલ આવે. (મોય ઉમરા બોય ઉપર ઉમરા લાગે છે:
(૩)	બીલી	બીલી	ઇગલમેમેલોસ						
(૪)	ગોરાડો								
(૫)	ખેર	ખેર	એકેશિયા કેટેચ્યુ						
(૬)	ચોખખીભીંડી	સફેદફૂલ વાળી ભીંડી	હિબિસ્કસકેન બિન્સ						
(૭)	ભોયઉમરી	કાળો ઉમરડો	ફિરકાઇકસ્ હિસ્પિડા						
(૮)	પીપળો	પીપળા	ફાઇકસ રિલિજીયોઝા						

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૬	ઉમરાનું દૂધ	ઉંબરો	ફાઇકસ ગ્લોમિરેટા	આંખ આવે	એકાદ દિવસમાં આરામ થાય છે.	જંગલમાં ખેતરમાં બારેમાસ	ઉમરાના દૂધનો આંખ ઉપર લેપ કરવો	લાપોટીયા ઉપર દૂધ ચોપડીઆપ.	મેદું.ક્ષુ ઝાડ આવે છે. ફળ મોટા બીવાળાં આવે છે.લગભગ દરેક જગ્યાએ મળે છે.
૭	ઉમરાના મૂળનો રસ	,,	,,	પથરી	ધીરે ધીરે આરામ થાય છે.	,,	ઉમરાના મૂળનો રસ પાંચ તોલા કાઢી તેમાં સાકર નાખી આપવો તેજમૂળ ગાયના દૂધમાં ઘસી તેનો રસ ૧લેશ ઉપર ચોપડવો.	તાપપડે (ગર્મી) તેમાં મૂળનું પાણી વપરાય છે.	,,

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૮	પરસપાપડાનું બી લીમડાની છાલ	પારસ પીપળો લીમડો (કડવો)	પિસપિસિયા પાંપલનિયા એંગા ડિરેકટા કીડીડા	કૃમિ	એકથી બે દિવસે ,,	દરેક જગ્યાએ ,,	બી ઘસી પાવામાં આવે છે. છાલ ઘસી પાવાથી મટે છે.	-	કણજા જેવો પાપડો આવે છે.લગભગ દરેક જગ્યાએ મળે છે. લીમડો મોટું ઝાડ છે, કડવો તેનો ગુણ છે.
૯	સાટોરીના મૂળ	સાટોડી	બોરહા વિયા ડિફ્યૂજા	વિંછીના ઝેરપર	તરતજ	રેતાળ જમીનમાં નદી કિનારે કોતરોમાં થાય છે.	તેના મૂળ રવિવારે લાવી રાખવા તે ચાવી ખાવાના તથા ડંખ ઉપર ચોપડવાનું	આંખનું ફુલ ઉપર	જમીન ઉપર પસરી રહે છે. ગામડામાં ખાપરી ભાજી કહેવામાં આવે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૦	સાદડાની કુમળી માજર (પાલો)	સાજડ (સૈન) (સાદડા)	ટરમિનેલિયા ગ્લેબ્રા	નાના વાછરડાને કૃમિ થયા હોતો	એકબે દિવસે	જંગલમાં	તેના કુમળા પાન લાવી વાછરડાને ખવડાવી દેવા	-	સાદડાનું મોટું ઝાડ થાય થાય છે. મોટા પાન હોય છે. જંગલમાં થાય છે.
૧૧	સાગપરની ડરવાઇ વાગોર ડાગડાનો આંબો ડાપરીનો વેલ	સાયસૂન ઘાઘારી કુંદ (ડાગડો)	ડયાપેરિજ બ્રેવિસ્યાપના હોરિડા જસમીનમ્ મુવટી ફ્લોરમ્	સાપ ડરડે તો	તાત્કાલીક ,,	જંગલમાં બારેમાસ	ત્રણે વેલના મૂળ લાવી વાટી મીક્ષ કરી પીવાના તેના ફળનો ઘાણો આવે તે તે વાટીને પાવાથી આરામ	-	ત્રણે વેલ છે./ ડાગડાનો આંબાને પાકે ત્યારે લાલફળ આવે છે. ડાગડો ખાય માટે. મીક્ષ કરી થોડું થોડું ખાવા

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૨	એકાંટા			નાગ કરડે ત્યારે	નાન્ડાલીડ	જંગલમાં બારે માસ	તેના મૂળ લાવી વાટી દર્દીને પાવામાં આવે છે.	પેટમાં દુઃખે ત્યારે પણ ઉપયોગ	છોડ જેવી વેલ આવે છે.ઝાડ ઉપર ચઢે છે.
૧૩	ઉપરસાડી, લીંડીના મૂળ નાગદાવન	ઉપર સાલ ભીંડા નાગદમની (ઝટપટાં)	હેમિડેસ્મ સઈડીકસ્ હિબિસ્કપુસ- એસ્યુડલેન્ટસ્ આર્ટિમિશિયા	ઝાડા થાય તો	એકબે દિવસમાં	જંગલમાં બારે માસ મળે	બન્નેના મૂળ લાવી વાટીને પાવાની, નાગદાવનના પાનવાટી મીક્ષાકરી પાવાના	એકએક દવા પણ પાઈ શકાય છે.	ઉપર XXXX XXX XXX,સાત વેલ આવે, તુવર જેવા પાન આવે છે. ભીંડ છોડ છે. ચોમાસે થાય છે. નાગદાવન નાના છોડ થાય છે. ચોમાસે વધુ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૪	રગત રોહી ડાની છાલ	રગત રોહીડો	ટેડોમા અંડપુ લેટા	શરીર દુઃખે ત્યારે	બે દિવસમાં	જંગલમાં બારે માસ	છાલ લાવી વાટી ભૂકો કરી ગરમ પાણીમાં ઉકાળી દુઃખે ત્યાં શેક કરવો.	-	મોટું ઝાડ આવે છે. તેની છાલ કાઢી તી વખતે લાલ લોહી જેવું પ્રવાહી નીકળે છે.
૧૫	સાતપુડી			,,	બે દિવસમાં	જંગલમાં બારે માસ.	છાલનો ઉકાળો કરી શેક કરવાનો	-	મોટું ઝાડ આવે, છાલ કાઢવાથી અંદર પડ નીકળે છે એટલે સાત પૂડીના પડયું છે.
૧૬	મહુડાની છાલ	મહુડો	લેસિયા લાટી ફોલિયા	,,	,,	ખેતર જંગલમાં	,,	-	ઝાડ-તેના ફૂલ અને છાલ બન્નેનો ઉપયોગ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૭	બેહડાં	બેહેડાં	ટરમિનેલિયા બેલિરિકા	મરઘાં બીમાર પડે તો	તાન્ડાલીક	જંગલમાં	બેહડાની છાલ લાવી વાટી પાણી નાખી મરઘાંને પાઈ દેવાનુ	-	મોટું ઝાડ આવે છે.
૧૮	ઉધાળો રાનવેલ પીળા			ભાગેલા હાડકા સાંધવા	ત્રણ પાટા બાંધતાં આરામ થાય છે.	જંગલમાં	ત્રણેના મૂળ લાવી લસોટી હાડકુ બરાબર બેસાડી પાટો કરવાથી મટી જાય છે.	ચામડીના રોગમાં પણ વપરાય છે.	ઉધાળો આ રપાંચ ફૂટ ઊંચો છે. રાણવેલ પીપન, વેલ આવે છે. (એક એક લગાવાથી પણ આરામ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૯	બીવલાનો ગુંદર કાહડોરનો ગુંદર સાકર	બીવલો (બાપ્પે) કાંડોબી	ટેરોકાર્પ્સ માર્સુપિયન	પેશાબમાં બળતરા	એક દિવસમાં	જંગલમાં મળે	મીક્ષ કરી પાણીમાં દ્રાવણ કરી બાટલીમાં રાખવું. એક એક ચમચી પીવું	-	બીવલાનો ગુંદર લાલ હોય છે. ખાસ મળતો નથી, કાહડોરનો સફેદ ગુંદર હોય છે.
૨૦	બીવલાનો ગુંદર ખાખરાની છાલ સાદડાની છાલ	બીવલો ખાખરો સાજુ (એન)	ટેરોકાર્પ્સ માર્સુપિયન બ્યુટિયા ફંડાગ્રા (રાતો) ટરમિનેલિયા ગ્લેબ્રા	લોહી પડવું (પદર રોગ)	-	જંગલમાં બારે માસ મળે	ત્રણે મીક્ષ કરી વાટી પાણી સાથે એક એક કપ આપવું	-	મોટાઝાડ થાય છે. બારેમાસ મળે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૨૧	બેહડાના મૂળ ખજૂરીના મૂળ હીંગળનું મૂળ અબયનું મૂળ	બેહેડા ખજૂરી અબઇ	ટરમિનેલિયા બેલિરિકા ફિનિક્સ માટેના ડાંનોબાંલિયા એન સિફાંનિયા	બાળક સુકાઇ જતું હોય અથવા અશક્ત સુકાયેલ બાળક જન્મ્યું હોય	ધીરેધીરે આરામ થાય છે. અઠવાડીયામાં	જંગલમાં બારેમાસ	ચારે ઝાડના મૂળ લાવી તેના ટુકડા કરી દોરીથી બાંધી બાળકના ગળે બાંધવા અથવા તાંબાના માદળિયામાં રાખી બાંધવા	-	ત્રણે મોટા ઝાડ થાય છે. અબય વેલ છે. જંગલમાં થાય છે.
૨૨	અકડાના મૂળ ચેતરોક મૂળ	આકડો ચિત્રક	કયા લાંદ્રો પીસજાઇ ગ્યાંટી ખ્લંબેગોં ઝિલેનિકા	દાઢ દુઃખે તો	એક બે દિવસમાં	જગલમાં આકડો દરેક જગ્યાએ	તેના મૂળ લાવી તેને છુંદી સુતી વખતે દાઢ દુઃખે ત્યાં મૂકવું	-	ચેતરોક છોડ છે, તેનો રંગ કાળો હોય છે. પાન નાના હોય છે. (એક છોડનું મૂળ પણ મૂકી શકાય)

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૨૩	સાઇલની છાલ સેડટાની છાલ			શરુ આતના લડવા માટે	અઠવાડી યાઓ	જંગલમાં ડુંગળ ઉપર મળે	જ્નેની છાલ લાવી છુંદી ઉડાળા કરી બાટલીમાં ભરી રાખે છે. સવાર,સાંજ, બપોરે એક એક ચમચી પીવું	-	સાઇ ઝાડ આવે ડાહ્ડાર જેવું હોય છે.જંગલમાં ડુંગર ઉપર જ થાય છે.
૨૪	ગંજાનો પાલો અબયનાં પાન નાગદાવન પાન	ચણોઠી ના પાન	એબ્રેસ પ્રિકેટોરિયસ	કેન્સર	-	બારે માસ જંગલમાં મળે છે.	ત્રણેના પાનનો રસ કાઢી બાટલીમાં ભરી રાખવો દરરોજ એકએક ચમચી પાવો.	-	ત્રણે ત્રણ વેલ છે, દરેકના પાન ઝીણા હોય છે. શરૂઆતનું કેન્સર હોય તો આરામ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૨૫	ગોમટ			બાળકો ન થતા હોય તો		જંગલમાં મળે ચોમાસે શિયાળે	આ વેલનું કંદ લાવી છુંદી પાણી સાથે પાઇ દેવું		ગોમટ વેલ છે. તેને ફળ આવતું નથી તેના પાન ખરબચરા હોય છે. ચોમાસામાં પાંગળે છે બારેમાસ મળે(ઉનાળામાં વેલ સુકાઇ ગઇ હોવાથી મળતા નથી)
૨૬	આંબાના પાનનો રસ	આંબો	મેંગો, કેરા ઇંડીકા	વીંછીના ડંખ ઉપર	તરત	દરેક જગ્યાએ બારેમાસ	વીંછીના ડંખ ઉપર પાનતોડી તેમાંથી નિકળતો રસ ચોપડવો કેરીના ડીટા માંથી નીકળતો ચીલ	-	આમ્રફળ, આંબાનું ઝાડ

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૨૭	નીરગુડનો કુમળો પાલો			આંખ આવે તો	દિવસમાં બેવાર બે દિવસમાં મટે છે.	જંગલમાં	પાન મસળી તેના રસના બે ટીપાં આંખમાં નાખવાં	-	૫ થી ૬ ફૂટ ઉંચો છોડ થાય છે. બીલીના પાન જેવા પાન આવે છે.
૨૮	કેળનું પાન	કેળ	મુસાસે પિપેન્ટમ્	,,	,,	દરેક જગ્યાએ	પાનતોડી તેમાથી જે પાણી નીકળે તે આંખમાં નાખવાથી	-	કેળ દરેક જગ્યાએ મળે છે પાન મોટા આવે છે.
૨૯	કાકડનું પાણી	કાંકડ	ગૈસગા પિન્નારા	,,	,,	જંગલમાં મળે	કુમળા છોડને ઘા કરવાથી પાણી નીકળે છે તે આંખમાં નાખવાથી	-	કાકડ મોટું ઝાડ આવે છે. જંગલમાં થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૩૦	ભોંય રિંગણ	ભોંય રિંગણી	સોલેનમ ઝેંથોકાર્પમ્	હાથેપગે સોઝા આવે તો	પાંચ દિવસમાં આરામ થાય છે.	ખેતરોમાં	તેના મૂળ લાવી તેના પાંચ ટૂકડા કરી સુતરથી બાંધવાના.હાથે પગે બાંધવા	-	ખૂબ કાંટાવાળો છોડ આવે છે.ગોળ નાના સોપારી જેવડા ફળ આવે છે. ખૂબ કાંટા આવે છે.
૩૧	અર્જુન સાદડા ની છાલ	સાદડ	ટરમિનેલિયા અર્જુ ગ્લેબ્રા	દાઝી ગયા ઉપર	પાંચથી છ દિવસ માં દિવસ માં બે વાર લગાડવી	જંગલમાં બારેમાસ	છાલ બાળીને દાઝી ગયા તે તે જગ્યાએ મેશ લગાડવાથી આરામ થાય.	-	અર્જુન સાદડાનું થડ સફેદ આવે છે.
૩૨	ઉદાળા			શરીરે ચાંદા પડે તે માટે	છ,સાત દિવસમાં આરામ થાય છે.	જંગલમાં બારેમાસ	તેના મૂળને વાટી પાણી સમો ગરમ કરી ચાંદા ઉપર લેપ કરવો.	-	નાનો છોડ થાય છે તેના પાન કાહડાંહે ~~છે~~ જેવા આવે છે. બારેમાસ મળે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૩૩	તણસનો ગુંદર			ઘા પડે અને ફુવારા થી લોહી વહી જતું હોય તો	તરતજ	જંગલમાં બારેમાસ	તેને ઘા કરવાથી લોહી જેવો રસ નિકળે છે, ગુંદર જોહી તેવોજ હોય છે તે ઘા ઉપર લગાડવાથી લોહી અટકી જાય છે.	-	મોટું ઝાડ થાય છે જંગલમાં મળે.
૩૪	ડબ્બાની વખત			નાના છોકરાઓને આંચકી ધબકારા વધી જાય તો	અસર તરત બે દિવસ ચાલું રાખવી	જંગલમાં થાય બારેમાસ મળે	તેના મૂળ લાવી છુંદીને દૂધ સાથે બપોરે પછીના સમયે એકાદ-બે ચમચી પાવું	-	વેલ આવે છે. સકરીયા જેવાં મૂળ થાય છે. ભજીયા વેલ જેવા પાન આવે. બકરા ખાય છે તેથી ધ્યાન રાખવું પડે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૩૫	નાગવેલ			નાગ કરડે ત્યારે	તાત્કાલીક	જંગલમાં	મૂળ લાવી છુંદી પાઇ દેવાથી ઉલ્ટી થાય છે. એકાદ લોટા જેટલી પાવાથી	-	વેલ આવે છે.લીલા નાના પાન આવે છે. તેને ઢોર ખાતા નથી બકરા ખાઇ જાય છે.
૩૬	કીરમડાની છાલ	કાંકાળી		પેશાબમાં બળતળા થાય તો	એક દિવસમાં સવાર, સાંજે બે વાર	જંગલમાં બારેમાસ મળે	તેની છાલ લાવી કુટી પાણી સાથે પાવાથી	-	મોટું ઝાડ થાય છે. કરણ જેવા પાન આવે છે.
૩૭	રિંગણી	ભોંય રિંગણી	સોલેનમ ગ્રંથાઇ કાર્યમ્	દાંત-દુઃખતો હોય તો	તેના ટુકડા એકાદ બે. દિવસ મટે	કોતરોમાં ખેતરોમાં	તેના મૂળીયા કાઢી તેના બે ટુકડા કાન ઉપર બાંધવા	-	રિંગણી, કાંટાવાળા થાય છે.બારેમાસ મળે

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૩૮	બીબવ			ઢોર કીડવાઇ જાય તો	બે ત્રણ દિવસ	જંગલમાં	બીબવના બીલાવી તેની ધૂણી આપવા થી કીડા નીચે પડી જાય છે.	તેના મૂળ બાંધવા થી પણ કીડા ખરી પડે છે.	મોટું ઝાડ થાય છે. કરકડા જેવા બી આવે છે.
૩૯	(૧) પેઠર, (૨) લાલડી			ઝાડા બંધ કરવા	એક દિવસમાં છાલનો ઉપયોગ	જંગલમાં	બન્ને ઝાડની છાલ લાવી લસોટી પાઇ દેવાથી આરામ થાય છે.	-	પેઠર-મોટું ઝાડ આવે છે. લાલડી-સસલાની ગાગડી પણ કહેવામાં આવે છે.
૪૦	કુવરી			ઝાડા બંધ કરવા	એક બે વાર પીવો બબે ચમચા	ખેતરોમાં કાંતરો જંગલમાં	તેના મૂળ લાવી વાટી પાવાથી આરામ થાય છે.	-	છોડ થાય છે, ચોમાસામાં ઉગી નીકળે છે. જંગલમાં થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૪૧	આંટીના ઝાડમૂળ નાગદમન વેલપરસ કમદી	મરડા શિંગ ખાખરાનું મૂળ કરમદી	હેલિકટેરસ ઇસોરા બ્યુટિયા ફંડાઝાં (રાતી) કેરીસા • કોરંડાસ	પેટમાં દુઃખે તે માટે	બે ત્રણ દિવસમાં	જંગલમાં	આંટીના ઝાડનું મૂળ ખાંદી પાવાનું મૂળ દવા સાથે મીક્ષ કરી ખાખરાનું મૂળ લસોટી મીક્ષ કરી દેવા કમદીના ઝાડ નું મૂળ	ઝાડા મરડામાં ઉપયોગ	ઝાડવા જેવું આવે પીપળ જેવા પાન છે. વેલ આવે છે.તેના મૂળનો ઉપયોગ, મોટુ ઝાડ આવે ખાખરો કહેવામા આવે છે. વેલ આવે છે. પાન ઝીણા આવે છે.
૪૨	વાઘાટ	વાઘાટા	કયા પેરિજ બ્રેક્ટિયાપના	વિંછી કરડે તો	નાન્ડાલીક અસર થાય છે.	જંગલમાં મળે	વાઘાટના પાનને મસરી ડંખ ઉપર બાંધે	-	વેલ આવે છે.નાના પાન કરણ જેવા ફળે ગોળ લાંબા ડીંટાવાળું પાકેલ ફળ ખાવામાંવપરાય છે

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	
૪૩	દરિયાઇ છીપ	છીપ		ગાલ પર સોજો આવે તે માટે (લાપોટીયુ)	ત્રણચાર દિવસમાં આરામ થાય છે.	દરિયા કિનારે	ઘસીને ચોપડવાનું	-	દરિયા છીપલાને ઘસી ઉપયોગ કરવો.
૪૪	ઘાઇવેલ			ઘા પડે તો	બેચાર દિવસમાં આરામ થાય એકજ વાર ભરવાથી આરામ થાય છે.	જંગલમાં	તેની મૂળ લાવી પથ્થર ઉપર ઘસી રસ ભરી દેવામાં આવે.	-	ઘાઇવેલ વેલ આવે છે. આંબાના પાન જેવા પાન આવે.(કપાઇ ગયેલા ઉપર)

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૪૫	દીહગઠ સેગડ	આશેસી	બારિનિયા ટમેટોસા	હાડકું ભાગી જાય તે	એક માસમાં આરામ થાય છે બે પાટામાં આરામ	જંગલમાં મળે બારેમાસ	તેનું મૂળ, સેગડનું મૂળ લાવી તે મૂળની છાલ બાંધી ઉપર બાંધી દેવા	-	દીહગઠ-વેલ આવે મૂળ ખોદી કાઢી, (પરસ જેવું પાન) ઉપયોગ કરે, સેગડ ઝાડ આવે-મૂળ ઉપર બાંધવામા આવે છે.
૪૬	ઘાસ (ચાહટયું)	ઘાસ		કાપે પગમાં બેસી જાય તો	બે દિવસમાં રોગ મટે	ચોમાસામાં મળે	ઘાસ જે રસ કાઢી ચોપડવામા આવે	ઘા ઉપર કામમાં આવે, પેટમાં દુઃખે તો રસ પીવો	ઢોરને ખાવા માટે વપરાય છે.(ગાંસડી બાંધવામાં આવે છે તે ઘાસ)

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૪૭	ચંપો (ચાંપો) પાપડાની છાલ કરીમઠાની ડાળી	ચંપો	પ્લુમ્બેરિયા એક્યુટિફોલિયા	(પાડે તો) ઢોર ડીડાય તો	પાંચ છ દિવસ	જંગલમાં કાયમ મળે	ચંપાની ડાળી પાપડા સાલ ગળામાં બાંધી રાખવાનું કરીમઠાની છાલ	-	ચંપાના ફુલ ~~[illegible]~~ આવે. પાપડાનું ઝાડ લાંબા નિલગીરી જેવા પાન મોટું ઝાડ નાના પાન, પાકે ત્યારે પીળા ફળ ~~[illegible]~~ આવે.
૪૮	બાફરી	બાફરી (હીંગોતી)		પેટમાં દુ:ખે તો	તાત્કાલીક	જંગલમાં શ્રાવણ ભાદરવામાં મળે	ફળ કુટીને પાણીમાં પી જવું.	રોગમાં ~~ઢોરમાં~~ ઢોરને પાણી આવે ત્યારે પણ ઉપયોગ થાય છે.	બાફરીનો છોડ બેફુટનું આવે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૪૯	કીશોરીનો વેલ			દુ:ખાવો વધારે	તરત અસર કરે	જંગલમાં મળે	તેની ગાંઠ કુટીને પીવાથી મટે છે.એકાદ ગાંગડી	-	વેલ આવે છે.નાના પાન આવે, તેની ગાંઠ જમીનમાં મળે
૫૦	ખુબી			ઝાડા થયા હોયતો	એક દિવસ	નદી કિનારે મળે	લાવી કુટી પાણીમાં નાખી પીજ વાનું એકબે માત્રામાં દિવસમાં એકવાર	તેનાથી માસીક પણ બંધ થાય છે ત્રણચાર વાર	નદીમાં ગોળ ગોળ જીવતી જીવાત છે.
૫૧	ભૂરાડો	બોથળો		નશો ન ઉતરતો હોય તો	પાંચ દસ મીનીટમાં આરામ થાય છે.	ઉનાળે શિયાળે મળે ખેતરોમાં	પાન ~~[illegible]~~ મસરી સુંઘાડી દેવામાં આવે છે.		વેલ આવે છે. ખેતરમાં થાય કયારીમાં થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૨	મેઢવણ	મેઢાશીંગ	ડોલીચંદ્રોન-ફલકટા.	ટાઇફોટનો સખત તાવ આવે તો	બે કલાકમાં તાવ નીકળી જાય.	જંગલમાં મળે બારેમાસ મળે	તેના પાન કુટી નાકમાં નાખવાથી જીંદગી સુધી તાવ આવશે નહીં.	-	મેઢવા વેલ આવે જંગલમાં, તલાટ વિસ્તારમાં વાડ પર થાય, લીલા પાન આવે, તેનો દૂધ જેવું સફેદ રસ નીકળે છે.
૫૩	ગીધનું ઇંડું વાઇવેબ	ગીધનું ઇંડું		લડવા માટે	એકબે માસમાં મટે	ઝાડ ઉપર બારેમાસ મળે મોટા ડુંગળ પર મળે.	ગીધનું ઈંડું કાચું એમજ પાઇ દેવા મળે ત્યારે પથીક ઇંડા પાવા	-	પક્ષી

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૪	સેગવાની છાલ ઉમરાની છાલ ચમેલની છાલ ભૂઇ ઉમરો	સંગઠાની છાલ ઉંબરો કાળો ઉમરડો	ફાઇકલ ગ્લોમિરેટા ડાઇકસ્ હિસ્પિડા	પેટમાં કોઇ નાખેલ હોય અને દુઃખતું હોય	૧૫ દિવસમાં ૩૦ દિવસના આરામ	બારે માસ મળે છે.	પેટ ઉપર મૂકવાની સેક આપવાના પીવાની બંન્ને ઝાડના મૂળની છાલ પીવામાં		સગેઠાનું ઝાડ, કડવાની સીંગ વાપરવામાં ઝાડ આવે છે. ચરામલાનું ઝાડ આવે ભૂઇ ઉમરાની છાલ આ બંને મૂળીયા છાલ પીવામાં ઉપયોગ કરવો.
૫૫	કાટોલીનો વેલ ગેરાડોડીયા	કંકોડા	મોમોં, કિંકાડાયોં છડા	સાપ કરડે ત્યારે	તાત્કાલીક આરામ થાય છે.	ચોમાસામાં મળે છે.	તેનો કંદ લાવી પાઇ દેવાનો મૂળપાન ગોરાડીયાની છાલ સાથે પાવાના		વેલ આવે છે. ખેર જેવું મોટું ઝાડ આવે છે. જમીનમાંથી મૂળીયાની છાલ પાવી [illegible]

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૬	બોરથરી			કાન પાકે ત્યારે	એકાદ બે દિવસમાં આરામ	બારેમાસ મળે છે.	તેના લાવી ગરમ કરી કાનમાં નાખવા		લીલાપાન/છોડ આવે / લાંબા પાન કરણ પાન કરતાં/ બોરડીટ ટાઇપ જેવા
૫૭	દાભાનું ફુલ વાઘની જીભ	ડાભડાનું ફુલ	એડ્રોયોગર ના રડેઇડિસ્	આંખમાં ફુલ પડે ત્યારે	બે દિવસમાં	-	જીભને જરાક બાંધવાથી આંખનું ફુલ દુર [illegible]	-	(અલગ વર્ણન)
૫૮	ઉમરાની છાલ મહુડાના ફુલ	ઉમરો મહુડાના ફુલ	ફાઇકસ ગ્લોમિરેટા બેસિયાલાટી ફોલિયા	પગમાં મોચ આવે તો	એકબે દિવસમાં	દરેક જગ્યાએ ઉપલબ્ધ	ઉમરાની છાલ, મહુડાની ફુલ ગરમ કરી, મોચ ઉપર બાંધવાથી	-	બન્ને મોટા ઝાડ આવે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૫૯	વાંસડો	બીલાડીનો ટોપ(ડડવો) ફુગ	ફંગી	કંઠમાળ	આઠ દિવસમાં આરામ થાય છે.	ચોમાસામાં લાકડા ઉપર ફુટી નિકળે છે.	વાંસ કે ઝાડના થડ ઉપર ઉગેલ જાડો વાંસડોલઈ તેને ગરમ કરી તેની મેશ ચોપડવી	-	આ વાંસડો ચોમાસામાં કોઈપણ લાકડા ઉપર થાય છે પ્રમાણમાં તે જાડો હોય છે ખાવામાં ઉપયોગ થતો નથી.
૬૦	કાટાયુ			શરીરે ગાંઠ થાય તો	અઠવાડીયામાં	પથ્થર ઉપર થાય છે.	તેને બાળી ગાંઠ ઉપર ચોપડવી ઝ્યમ તેલ લગાવું	-	પથ્થર ઉપર થાય નાના પાન અને કાંટા આવે છે.
૬૧	રતવો			રતવાના રોગમાં	અઠવાડીયામાં	ચોમાસામાં વધારે મળે છે.	વેલના ટૂકડા કરી ગળામાં બાંધવામાં આવે છે.	-	વેલ આવે છે.(શરીરે લાલ, સફેદ ફોલ્લા થાય છે.તેને તેને રતવા કહેવાય છે.નાના બાળકોને વધારે થાય છે.)

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૬૨	દિવેલાનું મૂળ ખજૂરીનું પાન	દિવેલનું મૂળ ખજૂરીનું પાન	રિસિન્સ કોમ્યુનિસ ફિનિક્સ માટેના	પેશાબમાં બળતરા થાય ત્યારે	૧૦થી૧૫ મિનિટમાં	દરેક જગ્યાએ	દિવેલાનું મૂળ ચાવી ખાવું ખજૂરીનું પાન ચાવવુ	-	દિવેલા દરેક જગ્યા થાય છે. ખજૂરી બગીચાઓમાં ઉપલબ્ધ છે. બન્નેનો અલગ અલગ ઉપયોગ થઇ શકે છે.
૬૩	મીઠાનો ગાંગડો કેરોસીન	મીઠું કેરોસીન		વિછીના વિષ ઉપર	તાત્કાલીક	દરેક જગ્યાએ	[illegible]છીના ડંખની જગ્યાએ કેરોસીન [illegible]નું મીઠું કરી મૂકવું.	-	ડંખ ઉપર મૂકવાથી સારુ થાય છે. ગાંગડો સાથે કેરોસીન મૂકવુ.
૬૪	હાંહાજીજી	સમૂળી		ઝમળો	અઠવાડીયામાં મટી જાય.	ચોમાસામાં પીલવદ આવે બારેમાસ મળે	સખત, નાના ટુકડા પાડી બાંધવાના, સેકીને ખાવાના ~~ચૂલામાં~~	-	આ ઝાડના મૂળ વાપરવાના, ત્રણ ફૂટનો છોડ છે, કાંટાવાળું [illegible], ઝાંરબડાં નખાય, આંબલીના જેવા પાન.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૬૫	હુધાવરો			પગ ભાંગી જાય તો	૧૫ દિવસમાં બે પાટા	બારેમાસ જંગલમાં	મૂળને છૂદી પાટો બાંધવો	-	દિવેલા જેવા પાન, ચીકણા મોટા, પગ જેટલું જાડું થળ પણુ તથા માણસનો પગ ભાંગે તો ઉપયોગમાં આવે.
૬૬	આટાઇ	મરડા શિંગ (આટાઇ)	હેલિટેરસ ઇસોરા	મરડા, ઝાડા, (નાના બાળકો તેમજ મોટા માણસોને લાગે)	બેત્રણ દિવસમાં મટી જાય.	ઉનાળે, શિયાળે આઠ માસ છે.	સીંગને ઘસી, છૂદી છાલ કાઢી નાખવા ઘસી પાવાથી	-	ખીલાવાળી દોરી જેવી વળાયેલી સીંગ, પાન લાંબા, નાનું ઝાડ.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૬૭	નાગદવા	નાગદવા		સાપ કરડે ત્યારે	એક વખત ઉતરી જાય ત્યાં સુધી	જંગલમાં આખુ વર્ષ	પાણીમાં ઘુંટી પાઇ દેવામાં આવે	ઝાડામાં તાવમાં પણ ઉપયોગ માં આવે છે.	ખાવાના પાન જેવા પાન, વેલ આવે, સાથે મંત્રનો ઉપાયો.
૬૮	તમાકુ	તમાકુ	નેકોટીના ટોબાક	,,	એક દિવસ માં	વેપારીને ત્યાં	પાણીમાં પલાળી પાઇ દેવામાં આવે છે.	-	તમાકુ છોડ, પાવાથી ઉલ્ટી થઇ જાય સાથે ઝેર નીકળી જાય.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૬૯	ઉમ્બરો પાણી ડાંદો	ઉમ્બરો પાણી ડાંદો	ફાઇડસ ગ્લોમિરેટા અરજેનીક્ષા ઇંડીકા	ઢોરને ફુગારો	દિવસમાં ત્રણ ટાઇમ બેવારમાં મટી જાય.	બારેમાસ મળે	ઉમ્બરાની શાલ,ડાંદો સુંદી મીક્ષ કરવાનો	-	પાણીમાં નદી કિનારે થાય, ઝાડ-ડુંગરો પાન લાંબા થાય
૭૦	ખાંડ	ખાંડ		ઢોરને પેશાબ ન થાય તો	એક દિવસમાં મટી જાય.	દુકાનદારને ત્યાં	પાણીમાં પાઇ દેવા	-	એકાદ બેવાર પાવાથી મટી જાય
૭૧	ચાની ભૂકી	ચા	એન્ડ્રોપોગોવ સાઇટ્રેટસ	માણસને પેશાબ અટકી જાય ત્યારે	એકવાર પાવી	બારેમાસ મળે દુકાનદારને ત્યાં	પાણીમાં લસોટી ન થાય તો પેટ ઉપર બાંધવી	બાફલી, પેટમાં તો પછી	ચાની પત્તી

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૭૨	લીમડો કડવો	લીમડો કડવો	એંઝા ડિરેકટા ઇંડીકા	તાવ	એકબે દિવસમાં	બારેમાસ	લીમડાની છાલ છુંદી કાઢીબોરી રાખવી પછી પાવી	ખુજલી	લીમડાની છાલનો ઉપયોગ કરી પાણીમાં પાન ઉકાળી પાવાથી મટી જાય.
૭૩	કવચ	કુવરી (કૌંચ) કવચ ભેરવશીંગ	મ્યુકયુના પુરિક્ષેસ	વીંછી કરડે ત્યારે	તાન્કાલીક	જંગલમાં મળે બારેમાસ મળે	બીને ઘસી ડંખ ઉપર લગાડવો ઉતરેતો પાનનો રસ પાવો	મરડામાં કવચના મૂળ,પગના તરીયાં ફાટી જાય તો વેલો છુંદી બાંધવાથી આરામ થાય છે.	XXX વેલા વાળું છોડ, પ્રણપાન તેના ફાફરાથી ખંજવાળ આવે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૭૪	અરલું	અરલું	ડેલેસાન્ધેસ ઇંડીડા	મરડા	એક દિવસમાં આરામ થાય	બારેમાસ મળે જંગલમાં	છાલને પાણીમાં પલાડી પાવી	પાન,પેટના કુગારામાં વપરાય છે. ગરમ કરી	પાન સામળ જેવા ચીડણી આવે.મોટું ઝાડ થાય, લાંબા પાન, અન્ય રોગમાં પણ ઉપયોગમાં આવે છે.
૭૫	મીઠી	મ્હેંદી	લાઝોનિયા આલ્વા	ધાતુ રોગ માટે માસીક વધુ આવે તો	ત્રણથીચાર દિવસ ત્રણ ટાઇમ દિવસમાં	બારેમાસ છે.	બી ને છુંદીને ભૂકી કરી પાણીમાં બોરી રાખવા પછી પાવુ તાજા બી	ધાતુરોગ, માસીકમાં ખાસ	ધાતુ રોગ, માસીક ચાલુ રહે તો મટી જાય છે.ઝાડ છોડ મોટો, વાડના કામમાં ઉપયોગમાં કાંટાવાળી

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૭૬	કલારા / કલાર	કલાર		ધાતુ રોગ માટે માસીક વધુ આવે તો	ત્રણથીચાર દિવસ ત્રણ ટાઈમ દિવસે	ઉનાળો શિયાળે મળે	ડીંડવા વાટી	ધાતુ રોગ, માસીક માટે ખાસ	ગોળ ડીંડવા પાડે ત્યારે સફેદ, લાલ આવે જમીન સાથે રહે.
૭૭	કળવી, કમદી	કળવી કમદી	કેરીશા કોરંડાસ	ધાતુ રોગ માટે માસીક વધુ આવે તો	ત્રણથીચાર દિવસ ત્રણ ટાઈમ દિવસે	બારેમાસ મળે	તેના મૂળ વાટી તપાવવા	ધાતુરોગ માસીક માટે ખાસ	બજારમાં વેચાય તે કમદા, કડવા કમદાના મૂળ ઉપયોગમાં લેવા.
૭૮	દગળ્યા ટું	હગળ ચાડે		ધાતુ રોગ માટે માસીક વધુ આવે તો	ત્રણથીચાર દિવસ ત્રણ ટાઈમ દિવસે	બારેમાસ મળે	છોડ લાવી વાટીને ઉપયોગ	-	નદી કિનારે પથ્થર પાસે એકાદફૂટ નાનો છોડ

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૭૯	નીગંડી અને લીમડો,કરંજ નીલગીરી	નીગંડા લીમડો નીલગીરી કરંજ	વાઇટેક્સ નિગંડો એઝા ડિરે કટ્ટાઇડીકા પોન્ગોમિયા ગ્લેબ્રા	મેલેરીયાનો તાવ કોઇપણ તાવ	બે દિવસમાં મટી જાય સવાર સાંજ બેવાર પછીનાં ફરીવાર લેવું	પાણીમાં પાવ ઉકાળા ધીમેધીમે વરાળ લેવી લારેમાસ લુસી મળે.	-	સ્ત્રીઓના સુવાવડ રોગમાં (બાફ જ લેવી)	નીગંડી પ્રમાણે સર ઝાડ, ફૂલ સફેદ આવે.
૮૦	ગરણી	ગરણી		અપચામાં ઉપયોગ પેટમાં	બેત્રણ દિવસ	લારેમાસ મળે	કંદને કાપી છુંદી પાવાના ભૂકી કરી મૂકી રખાય	પેટના દર્દોમાં	વેલોજેકટ્આકારે જમીનમાં મળે,ચોમાસામાં હાથ લાંબા કંદ હોય છે. ગલકા જેવા પાન વેલા કાળા આવે,પાકેલા ફળ લાલ થાય ન પાકેલા ફળ કાળા હોય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૮૩	છુળ	મોય	-	આંખનું ફુલ મટે છે.	ત્યાં સુધી	ચોમાસામાં મળે	તેના મૂળને ડાને બાંધવાથી	-	છુળ નામનું ઘાસ, ધારવાળું આવે, એકાદ ફૂટ ઘાસ જેટલું થાય, ડાંડી ત્રણ ધારવાળી નીકળેછ(જીણી ડાંગળી દાંના)સફેદ દાણા જેવા ફુલ આવે છે.
૮૪	પીલવણ	પીલવણ		ગર્ભ નીરોધ માટે	બેથી ચાર પાટા બાંધવાથી	જંગલમાં થાય છે. ચોકકસ જગ્યાએ મળે છે.	તેની છાલની પાટી બાંધવી તેના ઉપર દિવેલ લગાવી બાંધવામાં આવે છે.	-	ઝાડ નીચે નીકળે કે સામે મળે તો પણ ગર્ભસ્રાવ થાય છે. બહુજ ગરમ ઝાડ છે. શામળ જેવું સફેદ ઝાડ ત્રણ પાન આવે છે. ભૂત વળગેલું હોય તો પણ નીકળી જાય.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૮૫	ભોંયઆવરી	-	-	મરડામું	તાત્કાલીક અસર કરે છે.	ચોમાસામાં ઘાસ,પડતર જમીનમાં મળે.	મૂળને વાટી પાવાના	-	વેલો આવે, જમીનસાથે થાય છે.લાવળ જેવી સુગંધ આવે.
૮૬	આસુર			પેટમાં દુ:ખે, તાવમાં મરડામાં	એકાદ બે દિવસ પાવું (માત્રા થોડી)	બારેમાસ મળે	તેના મૂળ પીવાથી	મરડા, ઉલ્ટી, તાવ	વેલા નિકળે,ગોળમાન વેલો થાય,વાડ ઉપર વધારે થાય.

૧.	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૮૯	ગૂંદી	ગૂંદી (મોટી ગૂંદી)	કોર્ડિયા ઍગ્રિસ્ટ ફોલિયા (કોર્ડીયા-મિક્ષા)	દાઝી ગયેલા ઉપર	એકાદ અઠવાડી યામાં આરામ થાય.	બારેમાસ મળે	ગુંદીની છાલ છુંદી તેનો રસ કાઢી તેના ઉપર ચોપડવો	-	અથાણામાં વપરાતા ગુંદાનું ઝાડ નાના બાળકો માટે વધારે વપરાય છે.
૯૦	અગેઠો	અગેઠો		જન્મ થયેલા છોકરાને વાવડી, ફુગારો ફેણ જેવું થાય.	એકવાર ઉપયોગ બેવાર પણ થાય.	બારેમાસ મળે	વીસ આંગળી આંખમાં રસ ભરી દેવાનો બે ટીપાં રસ પાઇ દેવાનો ~~યાદનાનો ઉપયોગ~~	-	ઝાડ ફૂલ, ફળ રાંધીને ખવાય, સફેદ ફૂલ આવે. ખાખર જેવો.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૯૧	સફેદ સાદડો	અરજુન સાજડ	ટરમીનાલિયા અર્જુના	ખાંસી, દમ	મટે ત્યાં સુધી ચૂસવું	બારેમાસ	છાલનો રસ મોંમાં મૂકી ચૂસવાનું	-	ઝાડ જંગલમાં મળે, થડ સફેદ હોય છે. રાવણ સાદડાના નામે ઓળખાય છે.
૯૨	કોડી (કાંડી) લીંબુનો રસ	-	-	ખેખલી ઉધરસ ઉધરસ ચાલુ જ રહે	રોગ મટે ત્યાં સુધી	દરિયાઇ કોડી નાની સફેદ	લીંબુનાં (કાંડો) રસમાં ડૂબાડી તે રસ એક બે ચમચી પાયા કરવાનો	-	લીંબુના રસમાં કોડી બુડા જવી જોઇએ કાચના વાસણમાં બે દિવસમાં ઓગળી જાય પછી બે ચમચી પાયા કરવી.
૯૩	અરડુસો	અરડુસો	એડેટોડા વાસિકા	ખાંસી નાના બાળકો માટે	મટે ત્યાં સુધી	બારેમાસ મળે	અરડુસાનું પાન, તુલસી, હળદર છુંદી કાઢી રસ કાઢી પાવે	-	અરડુનું પાન, તુલસીનું પાન, અજમો, લીલી હળદર બાળકો ખાવા આપવી

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૯૪	કેળ	કેળ	મુસારોપિપેન્ટસ	(છુટકારી માટે) પ્રસુતી ન થતી હોય તો	તાત્કાલીક મટે	બારેમાસ મળે	માથાના અંબોડામાં કેળનું મૂળ મૂકી દેવાનુ	-	કેળનું ઝાડ
૯૫	મીરચી ભવાની	મોરસ કાંદો		રોગ લાગુ ન પડે કોલેરામાં	રોગ ચાલતો હોય ત્યાં	વાડમાં મળે જંગલમાં મળે બારેમાસ મળે	કંદને વાટીને એક ચમચી જેટલો પાવાનો	સંરક્ષણ માટે ઉપયોગમાં લેવાય છે.	મરચા જેવા છોડ આવે, સફેદ કંદ આવે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૯૬	રાનીકેળ	કાડાઉ કેળ	મુસા રો પિપેન્ટમ્	અરિી અછલડામાં ઉપયોગમાં ઉપદ્રવ અટકાવવા માટે	ઉપદ્રવ ન થાય.	દિવાળીપછી જંગલમાં	તેના બી વાટીને પાઇ દેવામાં	રોગ અટકાવવામાં ઉપયોગમાં વપરાય છે.	જંગલી કેળા જંગલમાં મળે, બીયા વધારે મળે, છોડ નાનો થાય છે(માથા જેટલો થાય છે) લજામણીના છોડના પાન પણ
૯૭	જુન્ગી	ચણોઠી	એબ્રેસ પ્રિકેટો રિયસ	[illegible] આવે, ફોલ્લા પડે	બે દિવસમાં	દરેક જગ્યાએ બારેમાસ મળે	તેના પાનનો રસ પાવાથી		વેલા થાય, પાન આંબલી જેવા બારેમાસ મળે
૯૮	ઘોડાની લાદ	-	-	સખત તાવમાં લવારો કરે (મગજનો રોગ)	બે ટાઇપ	ઘોડાની લાદ એકાદ કપ	લાદ પાવાની લાદ પાણીમાં પલાડી ગાળીને પાવાની	-	-

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૯૯	રાનીભીંડી	રાનભીંડી	પુરેનાડો બેટા	ઘા ઉપર લગાડવામાં આવે છે.	લેંત્રણ દિવસમાં મટી જાય	જંગલમાં મળે ચોમાસામાં દિવાળીમાં	તેના મૂળને ઘસી રસ ઘા ઉપર લગાડવો	-	જંગલમાં થાય, ભીંડાનો છોડ ચોમાસામાં મળે, જંગલી ભીંડા નાના ભીંડા
૧૦૦	ડુક્ષ્મો આટાઇ			ઘા ઉપર કપાઇ ગયેલા	એકાદ અઠવાડી યામાં સારું થાય	બારેમાસ જંગલમાં મળે	~~મેના પાન~~ બન્નેના પાન મીક્ષ કરી ખાંડ નાખી ચોપડવાથી	પુરુષ છોકરાને મકડામાં પાવાના ઉપયોગમાં આવે છે. છોકરીને ડાબીસીંગ છોકરાને જમણીસીંગ પાવાથી	આસોપાલવ જેવું ઝાડ ફળ પાકે ત્યારે ખવાય આટાઇનો છોડ થાય છે. સીંગ આવે ડાબાજમણી વળ વાળી સીંગ આવે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૦૧	ડાડોળીનો ગુંદર	કાંડોળી		પેશાબમાં ઝાળબળતી હોય તો	એક બે દિવસે આરામ થાય છે.	શિયાળે ઉનાળે ગુંદર મળે	પાત્રમાં દૂધ મૂકી રાખ, સાકળ સાથે સવારે પીવાથી	-	ડાડોળીનો ગુંદર ગામમાં ખરીદે છે.
૧૦૨	બીયો ગુંદર	બીયો	ટેરોકાર્પસ માર્સુપિયમ	..	..	-	બીયાનો ગુંદર દૂધ સાકર સાથે લેવાનું	-	ડામળ જેવો કાળો ગુંદર, નાના પાનનું ઝાડ થાય છે.
૧૦૩	દાંતી	દાંતી	ક્રોટનટિગ્લિયમ્	ઝાડા ન થતા હોય તો	એકવાર ખાવું ન અસર કરે તો બીજીવાર પાવુ	ખેતરમાં જંગલમાં મળે	દાંતીના મૂળ ચાર આંગળ છુદી કાઢી પાણી સાથે પાવાનું	ઝાડા બંધ કરવા માટે દહીં, સાકર ખાવું	દાંતીને છોડ આવે એરંડ જેવું પાન આવે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૦૪	નીલગીરી			ઉલ્ટી થતી હાંફનો બંધ થાય	એક દિવસ માં	બારેમાસ દરેક જગ્યાએ	અઠવાડીયે ચા સાથે પાઇ દેવાના	તાવ, શરદી	ઊંચું ઝાડ
૧૦૫	ઉપરસારી	ઉપરસારી	હેમિડેસ્મ સઇડીકસ	અશકતીમાં	બે દિવસ મા મટી જાય સવાર સાંજ બપોર	જંગલમાં મળે બારેમાસ મળે	મૂળ કાઢી લાવી પાણીમાં લસોટી પાઇ દેવાના	-	વેલો આવે પાન નાના કડવી વેલ આવે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૦૬	ઢોરસીરી	ઢોરચીરી		પેટમાં અગન બળે વાયુ રોગ માટે	ત્રણ દિવસમાં આરામ થાય.	જંગલમાં મળે બારેમાસ	મુળ લાવી સુકવી ભુકી બનાવી એક એક ચમચી લેવાની	પેટમાં ચાંદી, ફેફસા, આંતરડા પર સોજો કે ચાંદા હોય તો કામ આવે	વેલ આવે, પાન મોટા વડ જેવા હોય.
૧૦૭	બેહેડા	બેહેડા.	ટરમિનેલિયા બેલિરિકા	કમળા ના રોગ માં	એક દિવસમાં	જંગલમાં મળે બારેમાસ	છાલ લાવી છુદીને પાણીમાં ઘુંડી સાત વખત ઉતારી પાવી	-	મોટું ઝાડ મહુડા જેવડા થાય છે. પાન મહુડા જેવા થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૦૮	સેગડી/ હીંગળ	હીંગળ (આશેલી)	બાંટિનિયા ટોમે ટોસા	ચાંદા પડી ગયા હોય તે માટે	ચાર પાંચ દિવસ રોગ મટે	ગામડામાં જંગલમાં મળે	થડની છાલ કાઢી બાળવા ના મેશ પારવાની માથામાં પહેલા લગાવી ~~મેશ~~ લગાવી	અનાજ લે ત્યારે તેની છાલ ખરીમાં નાખે અનાજ વધે તેવી માન્યતા	બીડીના પાત્રામાં કામ આવે છે. ઝાડ થાય છે.
૧૦૯	રગત રોહીડી	રગત રોહીડી	ટેકોમા અંડપુલેટા	હાથ પગના સાંધા દુઃખે ત્યારે	બે દિવસમાં આરામ થાય	જંગલમાં મળે	છાલ લાવી છુંદીને તેનાં પાણીના ઉકાળો કરી લે ત્રણ ટાઇમ એક એક ચમચી પાવાના	લોહી બગડેલું હોય તો સુધારે	મોટું આંબા જેટલું ઝાડ, પાના ગોળ મહુડા જેવા પાન

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૧૦	ગામોડી વેલ સેગટો	સરગવો સરગવો	માઈક્રોપેરીગા સ્પેમા	ટી.બી. /ક્ષય	બાર દિવસ સુધી પ્રયોગ ચાલુ રાખવો મટી જાય છે.	ગામે ત્યા મળે ગામડામાં, વાડે	વેલ સાથે ઉકાળો તેની છાલ કાઢી ઉકાળી બાટલી માં ભરી રાખી ચમચીચમચી પીવાના		વેલ/સુતર જેવી વેલ આવે તેનું પડ, સફેદ નિકળે એટલે એના અંદરનું સફેદ. સરગવાનું ઝાડ
૧૧૧	ભોંય ઉમ્બરી	ડાળી ઉમરડો	ડાઇકસ હિસ્પિડા	રતાધણા પણ માટે	બે દિવસમાં રોગ મટે છે.	જંગલમાં મળે	મૂળના પાણીનો રસ લાવી એક એક ટીપું આંખમાં રસ નાખવો		ભોંય આંબરી આંબા જેવડું ઝાડ આવે પાન ખરબચડા આવે ઉમ્બરાની નાના ફળ આવે છે. મૂળ ઉબરી કહે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૧૩	દબાડી દબાડીયા	ડાભ	ઍંડાપોગન ના રહેઇડસ	આંખમાં ફૂલ પડે ત્યારે	ચાર દિવસમાં આરામ થાય છે.	ખેતરો જંગલમાં મળે	તેના ફૂલને કાન પાસે બાંધી રાખવામાં આવે છે.	-	પાંત્રાના કાંટા જેવાં એક ઓળખે. ફૂલ સફેદ શેરડી જેવું આવે.
૧૧૪	સીરીદારા	શિરદોડી (ખરવેર)	હોલોશે માક્રીડી-આઇ	ગેસ અપચો નળ ચઢી આવે.	બેત્રણ દિવસ સવારે ભૂખે પેટે ફાકી મારવાની	ચોમાસામાં મળે ભાદરવામાં વધારે મળે	મૂળ લાવી સુકવી પાવડર બનાવી ફાકી મારવા માટે	-	વેલ આવે વાડ ઉપર થાય છે. તેના ફૂલ, ફળ ખવાય, નાગરવેલના પાન જેવા પાન આવે છે. તેના કુમળા પાન વેલમાંથી સફેદ દૂધ નીકળે છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૧૫	આંબળા કાળાજીરી કાળા મરી	આમળા કાળીજીરી	ફિલૅપસ ઍમ્બ્લીકા વ્હરનોનિયા અંથેલમિંટીકા પાયપરનાય ગ્રમ્	ખાસી માટે	બેચાર દિવસ પાછા	દરેક જગ્યાએ	મીક્ષ કરી પાવા એક એક ચમચી	-	
૧૧૬	ચીભડુ (નાનુ કડવું)	[illegible]	એકયુકયુમિસ્ પ્યુબીસૅન્સ (કયુ-યુમિસ રૉઈમોન્સ)	મેલેરીયાના તાવમાં	એક દિવસમા આરામ થાય	ચોમાસામા ખેતરમાં મળે	ચીભડાને કાપી તેમા ડારા મળી નાખી સુડવી દેવાના પછી ગોળી બનાવી બાટલીમા ભરી રાખવાના	-	સુકાય એટલે ભૂકો બનાવે બાટલીમા ભરી રાખવાના, તાવ આવે એટલે દિવસની ચાર ગોળી આપવી. મરી વાટીને તે નાખવી.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૧૭	લીમડાની છાલ કોતરપાદ હારસીંગ મરખી નરખી	એઝા ડિરે કટાઇડીકા		કોલેરા ના રોગ માટે	ઝાડા ઉલટી તરત મટે છે એક દિવસ મા	જંગલમા બારેમાસ	કોદરપાદના મૂળ બાકીના ઝાડની છાલ લાવી ભીક્ષા કરી લ્રોટી શરીરે માલીસ કરવી એકાદ ચમચી પીવાથી આરામ થાય છે.		કોદરપાદ-પથ્થર નીચે ઓ છોડ થાય છે.તેના પાન કારવ જેવા હોય છે.હરસીંગ મરખી,નરખી ઝાડ છે.નરખી ઝાડને ફૂલ નથી આવતા.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૧૮	(૧) ગાંગદી (૨) કાગડાનાં આંબાં	ફુદ (ડાગડાં)	જસમીનમ્ મુલટી ફલોરમ્	બા લસ્ત્ર, પહા ગાઠ	ચાર પાંચ દિવસ મા બેસી જાય છે.	જંગલમા મળે ચોમાસે ઉનાળે મળે છે.	મૂળ લાવી પથ્થર પર ઘસી ગુમડા ઉપર લગાવાથી બેસી જાય છે.		ઝાડ આવે તેને જમરુખ જેવા બી આવે છે. કાગડાના આંબાં લાલફળ આવે છે. વેલ આવે છે.
૧૧૯	સસલાની ઝૂંપડી			ઢોરને કીડાયો સડો લાગે તો	બે દિવસમા આરામ થાય છે.	જંગલમા મળે ચોમાસા મા મળે	મૂળ લાવી ખવડાવી દેવાના	પેશાબના રોગમા માણસ માટે	ખવડાવાથી તેના ચાંદુ મટી જાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૨૦	એલિયા-કરંજ	આસંધ (આસુંદ)	ફાઇસેંન્સિ સાં મિફેરા	દુધ બંધ થયુ હોનો ભેંસ, સ્ત્રી માટે	એકવાર પાવાથી સવારે દુધ ચાલું થઇ જાય છે.	~~xxxxxx~~ નદી કિનારે બારેમાસ મળે, જંગલ ઝાડીમાં વધારે થાય છે.	તેના મૂળ છુંદીને ગાય, ભેંસ, સ્ત્રીને પાણીમાં ગુંટી પાઇ દેવાના		જમીન ઉપર ચોમાસામાં નીકળે છે. બે ફૂટ ઉંચુ થાય છે. પછી વળી જાય છે.
૧૨૧	(૧) પીપળી (૨) કુળીન-અનાજ	પીપળી કુળીન (કઠોર)	ફાઇકસ રિલિજીયોઝા	સુવાવડ રોગ માટે	ત્રણદિવસ ડોઝ દિવસમાં ત્રણ વખત	દરેક જગ્યાએ જંગલ વિસ્તારમાં	પીપળાની છાલની રાખોડી કરી પાઇ દેવાના એક બે ચમચી બાડીને ઉકાળીને તેનું પાણી બચે તે પાઇ દેવાનું એક કપ જેટલું		પીપળાની છાલ ત્રણ દિવસ પાવી. ટુંબાલવ નાખી લેવું પાણી પહેલ ઓસામણ એકવાર ત્રણ દિવસ પાવું ભાતની સાથે દવા કરવી.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૨૨	કુરાડે (કરાડીયું)	ડુબાં	લ્યુડાસ્ સિપ્યેલોટસ	આદાસીસી માથુ દુઃખવું	એકજ દિવસમાં આરામ થાય છે.	દરેક જગ્યાએ બારેમાસ મળે	તેના પાન લાવી તેનો રસ કાઢી તે આથમતા સૂર્ય સમયે નાકમાં નાખવું	તાત્કાલીક કપાઇ ગયેલા ઘા ઉપર પાન નો રસ લગાડવાથી સારુ થાય છે.	જમીનમાં છોડ થાય છે. તેને પીળા કાકા વાળા ફૂલ આવે છે.પાન ફુદીના જેવા ઢોર ખાય.
૧૨૩	અંધાળા			ચામડી ના રોગ	બેચાર દિવસ માં	જંગલમાં મળે બારેમાસ મળે	મૂળીયા લાવી બાળી મેશ પાડી.પ્રથમ તેલ ચોપડી ચામડી ઉપર ચોપડવી.	-	ચારપાંચ ફૂટ ઉંચો છોડ થાય છે.કારડોળ જેવું ઝાડ છે. થળ સફેદ હોય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૨૪	આકડાના ફૂલની કડી	આકડાનું ફૂલ	ડયાલીટીપી સ જાઇ ગાંટી	પથરીમાં	અઠવા ડીયામા આરામ થાય.	દરેક જગ્યાએ બારેમાસ	ફૂલને સુકવી ભૂકો કરી ગોળ સાથે ગોળી કરી દિવસમા ત્રણ ટાઈમ	-	દરેક જગ્યાએ મળે,પાન મોટા તોડવાથી દૂધ નિકળે છે. હનુમાનને ફૂલની માળા ચઢે છે.
૧૨૫	બુરુખાંડ અને ઘી	બુરુખાંડ ઘી		શરીરે ઘા પડે તો	બેચાર દિવસમાં	દુકાને	બુરુખાડ અને ઘી મીક્ષ કરી ઘા ઉપર મૂકવુ	-	લોહી વહી જતું હોય તો તરત બંધ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	•૧૦
૧૨૬	ઇટનુ પાણી સાથે ચણાનાં લોટ	ઇટ/ ચણાનાં લોટ		બે સુધીમાં લવારી કરે તેવાં	-	દરેક જગ્યાએ	તાજી ઇટને પાણીમાં બોળવી તે પાણી સાથે બેસન મીલાવી શરીરે માલીસ કરવી.	-	આમ કરવાથી મુંજારો, લવારી કરતાં માણસને આરામ મળે છે.
૧૨૭	કાંકુદાર	મોર		કાનની બહેરાશ માટે	એકાદ અઠવાડીયામાં	પક્ષી છે.	તેના પગના ઉકાળા કરી કાનમાં ટીપા પાડવા પાણી સાથે	-	કોકદાર પખીનું નામ છે. તેના •પગનાં ઉપયોગ થાય છે.

૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦
૧૨૮	કરવત, સીંગડ, તણસ, બીવલા, સીંગવી-૨ ફુડી, ખરસીંગ પાપડી, કોસલી ભુરસામેલા કાવિંસા			મરખી રોગ ઢોર માટે	એક દિવસમા	બારેમાસ જંગલમા મળે	બારઝાડની છાલ મીક્ષ કરી-ભુકી કરી પાણી સાથે પાઇ દેવામાં આવે તો આરામ થાય છે.		મોટા ઝાડ આવે છે. દરેક જગલમાં થાય છે.

	રોગ	દવા
૧૨૯	કોઈપણ પ્રકારના ચાંદા	(૧) પુખારી નામની વનસ્પતિ થાય છે તેનું મુળ લગાવે છે. (૨) લીમડાના પાન પાણીમાં ઉકાળી સ્નાન કરે છે. (૩) કણજાનાં બી બાળી તેની રાખ લગાડે (૪) ચાંદા ઉપર સવારે ઉઠયા પછી થોડુ ખજવાળી વાસી થુંક લગાવે છે.
130	રતાંધળાપણુ	(૧) જંગલી કોળાની છાલનો લેપ કરે છે. (૨) કબુતરની ચરખ આંખે બાંધે છે. (૩) ખાવામાં માછલીનો ઉપયોગ વિશેષ કરે છે. (૪) લીમડાના પાન પાણીમાં નાખી ઉકાળી મોઢું ધુવે છે. (૫) પાલકની ભાજી બાફીને ખાય છે. (૬) રાખોડીને સાફ કરી તેની પોટલી બનાવી આંખ ઉપર મૂકે છે.
131	કાનના રોગ	(૧) તમાકુ પીવાની ચલમનું કપડું પલાળી કાનમાં પાણી નાખે છે. (૨) કણજ અને તલનું તેલ ગરમ કરી કાનમાં નાખે છે. (૩) માતાનું દુધ કાનમાં નાખે છે.

૧૩૨	દાંતની તકલીફો	(૧)	ચુનો તથા તમાકુનુ પોતુ મુકે છે.
		(૨)	કણજી અને લીમડાનુ દાતણ ચાવે છે.
		(૩)	જંગલી કાંદો દાંતે ચાવી થુંકી નાંખે છે.
		(૪)	ભોંય રીંગણીથી જીવડા પાડે છે.
૧૩૩	કોઈપણ પ્રકારનો તાવ	(૧)	મીઠુ પાણીમાં પલાળો તેના પોતા માથા , છાતી, પીઠ પર મુકે છે.
		(૨)	ડમરાના પાનનો રસ સુકાવે છે પીવડાવે છે.
		(૩)	માટી ભીની કરી શરીરે ચોપડે છે.
		(૪)	ચામડાના ચંપલનુ પાણી કયારેક પાય છે.
		(૫)	કરચલા મારીને તેનો રસો બનાવીને આપે છે. હળદર વધુ નાંખે છે.
		(૬)	બોરના કુણા પાન ચાવે છે.
૧૩૪	ખુજલી, ખરજવુ બીજા ચામડીના રોગ	(૧)	ચણાના લોટનો લેપ કરે છે.
		(૨)	કોદરા ખાંડીને તેનો લોટ જેવુ બનાવી લગાડે છે.
		(૩)	અરીઠાના પાણીમાં, ખાટી છાસમા માથુ ધુવે છે.
		(૪)	માટી લગાડી સ્નાન કરે છે.
		(૫)	આગળી દુધીનુ દુધ લગાવે છે.
૧૩૫	કોઈપણ પ્રકારના ઝાડા	(૧)	'' મરચુ '' નામની વનસ્પતિની છાલ દારૂ સાથે **થાય** છે.
		(૨)	કોબરી દુધી નામની વનસ્પતિનુ મૂળ ઘસીને પીવડાવે છે.
		(૩)	'' વેગાગ '' નામની વનસ્પતિનો પાલો ખવડાવે છે.

૧૩૬	શરદી-સળેખમ ઉટાંટીયુ	(૧)	ડુંગળીનો રસ કાઢી નાકમાં નાખે ડુંગળીનું કચુંબર કરી ખાય.
		(૨)	અડદની દાળ નિયમિત ખાય છે.
		(૩)	એરંડાના મુળનું માદળિયું બનાવી કેડે તથા ગળે બાંધી રાખે છે.
		(૪)	મરી-અજમો- હળદર સાથે વાટીને ગરમ કરીને પીવડાવે છે.
૧૩૭	વાળો	(૧)	વાળો નિકળ્યો હોય ત્યાં છાણ મુકે છે.
		(૨)	કારેલીનું મૂળ ઘસીને પાણી સાથે પીવે છે.
		(૩)	જંગલી કગળાનો રસ વાળા ઉપર રેડે છે.
		~~(૪)~~	
૧૩૮	કમળો	(૧)	' મેરચ્યુ ' નામની વનસ્પતિની છાલ અને ફળ ઘસીને દારુ સાથે પીવડાવે છે.
		(૨)	ગાય, બકરીના છાણમાં પાણી નાખી નવડાવે છે.
		(૩)	દર્દીને શકકરીયા ખવડાવે છે.
		(૪)	ડુંગરીને બાફી ખાવા આપે છે.
૧૩૯	રકતપિત	(૧)	. ચિનરાળ નામની વનસ્પતિનાં મુળ વાટીને પીવામાં ઉપયોગ કરે છે.
		(૨)	ગળોનો રસ નિયમિત પીવે છે.
		(૩)	કરચલો- દેડકો વગેરેને બાફીને ખાવાના પ્રયોગો થાય છે.

૧૪૦ પરુ(પાક) કાઢવા	(૧)	ટીડોરીના પાન બાંધે છે.
	(૨)	હળદર આંકડાના પાન ગરમ ગરમ બાંધે છે.
	(૩)	બટાકા બાફી તેનો ગર્ભ લગાડે છે.
	(૪)	દારુડીનું મુળ ઘસીને લેપ કરે છે.
૧૪૧ વીંછીનુ ઝેર	(૧)	વીંછીના આંતરડા કાઢી ડંશ ઉપર ચોપડે છે.
	(૨)	ડંખ મારેલ જગ્યાએ દિવાસળીથી બાળી મારે છે.
	(૩)	કચુકો ઘસી ડંખ પર ચોંટાડે છે જેથી કચુકો ઝેર ચુસ્યા પછી ત્યાંથી છુટો પડે છે.
૧૪૨ સાપનુ ઝેર	(૧)	ડંશની ઉપરના ભાગમાં સખ્ત દોરી બાંધી દે છે.
	(૨)	પીપળાની છાલ વાટી ડંશ ઉપર લગાવે છે.
	(૩)	પીપળાના પાન તોડી નાભી અને કાનમાં નાખે છે.
	(૪)	ત્રણ વર્ષ જુનુ ઘી મળે તો પાય છે.
૧૪૩ દાઝવા ઉપર	(૧)	દહીં લગાવે છે.
	(૨)	હળદર તેલથી માલીશ કરે છે.
(૧૪૪ પાંડુરોગ	(૧)	સુરણના શાકનો ઉપયોગ વિશેષ કરે છે.
	(૨)	વિલાયતી બાવળનો પાલો પાણીમાં નાખી નવડાવે છે.
	(૩)	કબુતરનું માંસ ખાવા આપે છે.
	(૪)	કાચબાનું શાક બનાવે હળદર નાખે ને ઘીમાં ખાય છે.

૧૪૫	હિસ્ટીયા (દાંત બાજી જવા)	(૧)	ડુંગળી- લસણની વાસ નાકમા લેવડાવે છે. નાકમા ડુંગળીમાં ટીપા પાડે છે.
		(૨)	અઘેડાનુ મુળ ચવડાવવુ
૧૪૬	નસકોરી ફુટવી	(૧)	ગાંબરાનો રસ નાકમા નાખવો.
		(૨)	માથામા ઠંડુ પાણી રેડવુ
		(૩)	કલહરનો રસ નાકમાં નાંખવો
		(૪)	ભોંય આંબલીના મુળનો રસ ચુસવો.
૧૪૭	હડકવા	(૧)	તમાકુ વાટીને ડંશ ઉપર ચોપડે છે.
		(૨)	નિર્મળી- કુવેશનાં બી ઘસીને પાણીમાં પાય છે.
		(૩)	જંગલી થોર બાફીને એક કપ રસં પાઇ દેવો. દહીંમા હળદર મીઠું નાખી ખાવું
		(૪)	ઢાકણીનું મુળ, જંગલી કુકડકાંદો વાટી રસ કાઢી પીવરાવે છે.
૧૪૮	ગુળ નિકળવી	(૧)	માટી બાંધે છે.
		(૨)	કુકડ કાંદાની ભાજી ખવડાવે છે.
૧૪૯	તરસ છીપાવવા માટે	(૧)	ખાખરો (પલાસ) ના પાનનું ડીટલુ ચાવતા રહેવાથી તરસ લાગતી નથી.
		(૨)	તેના કુણા પાન પણ ચાવવામાં વપરાય છે.
૧૫૦	ભુખ્યા રહેવાની દવા	(૧)	કમળાના બીને પાણીમાં પીસી પીવુ
		(૨)	વડના કુમળાં પાન ચાવવાં
		(૩)	સતાવહીનું મુળ ઘસી તેનો રસ પીવાથી આખો દિવસ ભુખ લાગતી નથી.

૧૫૧ ઉલટી કરાવવાની દવા	(૧)	મીઠાનું પાણી કરી પિવડાવે છે.
	(૨)	આમલીનું પાણી કરી પિવડાવે છે.
	(૩)	કુળત્થાને પાણીમાં વાટી પીવડાવવાથી તુરત જ ઉલટી થાય છે.
	(૪)	જુનો ગોળ ખાય છે.
	(૫)	હિંગનું પાણી કરી પાય છે.
૧૫૨ વાગવાથી ઘા પડવો	(૧)	ચિતકબરા'નો પાલો વાટી લગાવે છે.
૧૫૩ કુટુંબ નિયોજન માટે	(૧)	લુણી ભાજીના મૂળ કાઢી તથા તાંદળજાની ભાજીના મૂળ કાઢી સુકવી કવાથ બનાવે છે. તેને છુંદી સ્ત્રી રજસ્વલા હોય ત્યારે દરરોજ ૨-૨ ચમચી આપવું તેનાથી કાયમી વંધ્યત્વ લાવી શકાય છે.
	(૨)	કાચુ પપૈયુ ખાય છે.
	(૩)	મરી- જુનો ગોળ હળદર મિશ્ર કરી ભુખ્યા પેટે ખાય છે.
૧૫૪ ઉધરસ માટે	૧)	બોરડીની છાલનો ભૂકો કરી એકરાત પાણીમાં પલાટી રાખી સવારે તે પાણી પીવાથી ઉધરસ મટે છે.

પરિશિષ્ટ - ૧

વાંસદા અને ધરમપુર તાલુકાઓમા આદિવાસીઓમા પરંપરાગત વનઔષધિની માહિતી એકત્ર કરવા જુદા જુદા ગામોના વ્યકિતઓની મુલાકાત લીધી તેમના નામ અને ગામ

(૧) છોટુભાઇ પટેલ — નવતાડ

(૨) મંગુભાઇ બાપાભાઇ પટેલ — નવતાડ

(૩) એવાજીભાઇ લક્ષુભાઇ પટેલ — ગામ- મહુવાસ નીચલું ફળીયુ

(૪) ભાવલુ ભાંહનુ વારલી — ડાસ્ટુનિયા ફળિયું - ગામ- માંડવા

(૫) છાકલભાઇ માહછુભાઇ વારલી — માંડવા

(૬) હરજીભાઇ માસ્તર — ભેગવેલ

આ ઉપરાંત કેટલાક વડીલો કે જેઓ ઓષાદ બે દવા જાણતા હતા તેમની મુલાકાતો લઇ વનસ્પતિ દવા અંગેની માહિતી એકત્ર કરી હતી.

સંદર્ભ સાહિત્ય

(૧) આદિવાસીઓમાં વનસ્પતિનો દવા તરીકે ઉપયોગ

લઘુશોધ નિબંધ : ૧૯૮૬-૮૭

નિબંધકર્તા : ખનસુખભાઇ ઝી. ભાભોર
(ઉ.બુ. વિદ્યાલય, વેડછી)

(૨) આર્યભિષક અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદરાજ
ભિક્ષુ અખંડ આનંદની પ્રસાદી
લેખક : સદ્ગત આયુર્વેદ માર્તંડ શાસ્ત્રી શંકર દાજી પદે
ભાષાંતર કર્તા - વ્યાસ હરિકૃષ્ણ ભગવાન લાલ

(૩) ગુજરાતના આદિવાસીઓ - વિમલ શાહ .